

PROGRAMA DE PREVENCIÓ
DEL MALTRACTAMENT I DE L'ABÚS SEXUAL INFANTIL

CRIDA BEN FORT

2ª Edició corregida i revisada, 2011.

Elaboració i desenvolupament del programa:

1a edició:

Luz Fernández, Sonia Benavent, Beatriz Benavente i Elizabeth Homberg

Editorial Fineo: Silvia Garza, Marina Pérez

Disseny: Filip Smycek

2a edició:

Equip per a la implantació, la revisió i la correcció del programa: Patricia Moliné,
Aida Tristán, Sonia Benavent i Luz Fernández

Revisió i aportació especial de: Pepa Horno Goicoechea

Revisió d'estil: Gema Izquierdo

ÍNDEX

PRÒLEG

AGRAÏMENTS

1. INTRODUCCIÓ	..11
2. MARC TEÒRIC	..13
2.1. Realitat sobre el maltractament i l'abús sexual infantil	
2.2. Què és el maltractament infantil?	
2.3. Què és l'abús sexual infantil?	
2.4. Quines conductes es consideren abús sexual infantil?	
2.5. Quines conseqüències pot tenir l'abús sexual infantil?	
2.6. Amb quina freqüència ocorren els abusos sexuals a menors?	
2.7. Qui pot ser víctima d'abús sexual infantil?	
2.8. Qui pot ser l'agressor o agressora?	
2.9. Quins són els indicadors de l'abús sexual en un menor?	
2.10. Com podem prevenir els abusos sexuals a menors?	
2.11. Guia de prevenció: 7 PASSES per Protegir els Nostres Infants	
3. MARC LEGAL	..29
3.1. Legislació internacional	
3.2. Legislació estatal espanyola	
3.3. Legislació autonòmica Illes Balears	
4. METOLOGIA GUIA DIDÀCTICA	..33
4.1. Introducció	
4.2. Conte infantil: Crida ben fort, Estela!	
4.3. Sessions	
4.4. Avaluació	
4.4.1. Qüestionari d'avaluació per als infants	
4.4.2. Full de respostes dels qüestionaris dels infants	

4.4.3. Full d'opinió dels professionals que han dut a terme les activitats didàctiques

5. ANEXES	..85
6. RECURSOS ASSISTENCIALS	..99
6.1. Organismes d'urgència per denunciar o consultar en cas de maltractament o abús sexual infantil a Mallorca.	
6.2. Organismes d'urgència per denunciar o consultar en cas de maltractament o abús sexual infantil a Menorca.	
6.3. Organismes d'urgència per denunciar o consultar en cas de maltractament o abús sexual infantil a Eivissa i Formentera.	
7. PÀGINES WEB	..109
8. RECURSOS RECOMANATS	..111
9. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES	..115

PRÒLEG

“Si tens aquest programa a les mans, segurament és perquè no et fa falta. El simple fet que t’interessi fer servir un material com aquest diu moltes coses de tu. Probablement ets una persona respectuosa amb els altres, et preocupa el benestar dels que t’envolten i no fas excepcions amb els infants. Pot ser que siguis educador, o pot ser que simplement tinguis fills, nebots, veïns. En qualsevol cas, els infants que estan a càrrec teu es troben en bones mans.

I, si no et fa falta aquest programa, per què l’hem elaborat? Doncs per donarte un cop de mà. Sabem per pròpia experiència que parlar d’un tema com aquest amb els infants és difícil. I no perquè als infants els ho sembli, és difícil perquè als adults ens bloqueja. El simple fet de pensar que pot haver passat una cosa tan greu a un infant que coneixem ens paralitza.

No obstant això, allò que per a nosaltres és un tabú insuperable, per als infants que no han patit abusos és un tema com qualsevol altre. Així, el que pretenem és contagiar de l’obertura de mires dels infants: és un tema com qualsevol altre i es pot tractar amb naturalitat. Si més no, amb la mateixa naturalitat amb la qual tractam temes tan complexos com la mort, que comença a ser popular en els llibres per a infants.

Creim fermament en el poder de les paraules. Sobretot quan les pronuncia algú disposat a escoltar. El que et demanam quan comparteixis aquest llibre amb els infants que t’envolten és precisament això: que els escoltis. Quines són les seves inquietuds? Què han sentit a la televisió, a l’escola, a casa, sobre aquest tema? Què els sorprèn? Què senten? S’identifiquen amb n’Estela quan la seva amiga li lleva el llibre? O tal vegada s’identifiquen més amb na Lúcia?

Confiam en tu i en la teva capacitat per respondre honestament els dubtes dels més petits, per decidir què vols subratllar i què no. Confiam en tu perquè ja has demostrat el més important, i és que et preocupa ajudar els infants a saber exigir (i oferir) respecte.

Sort en la teva aventura, cada dia som més.”

Isabel Olid

Autora del conte “Crida ben fort, Estela!”

AGRAÏMENTS

Aquest projecte ha estat possible gràcies a l'esforç de moltes persones involucrades en la protecció de la infància.

Especialment, volem agrair a Isabel i Martina el fet de posar a les nostres mans aquest conte creat des del cor i que ens ha permès desenvolupar aquesta guia didàctica dirigida als infants.

A Pepa Horno, per aportar-nos, una vegada més, els seus coneixements i experiència per al desenvolupament d'aquesta guia.

A Georgina, Manuela, Xisca i Cristina, per creure des d'un principi en Estela i mostrar-nos sempre el seu gran interès i motivació.

Gràcies a la Direcció General d'Innovació i Formació del Professorat de la Conselleria d'Educació i Cultura de les Illes Balears i a l'Àrea d'Educació, Igualtat i Drets Cívics de l'Ajuntament de Palma, pel seu suport per imprimir i distribuir el conte.

I volem recordar la importància que té per a RANA el suport de totes les persones que, de manera voluntària, ens brinden el seu temps, les seves idees i els seus recursos.

Moltes gràcies de tot cor.

Gràcies en nom de tots els nins i nines que podran ser escoltats.

INTRODUCCIÓ

La creació d'aquest projecte neix a partir del conte **Crida ben fort, Estela!** L'autora, **Isabel Olid**, pretén donar als infants una eina per ensenyar-los a fer-se respectar. Es tracta d'un conte de prevenció del maltractament i l'abús sexual infantil, «una excusa perquè nins i nines i persones adultes entaulin un diàleg sobre el dret de qualsevol persona a dir no davant situacions que ens disgusten o ens fan mal. És un conte pensat perquè les persones adultes el llegeixin als infants, perquè sorgeixin preguntes, perquè es parli» (Isabel Olid).

La prevenció i l'educació són l'única manera d'eradicar qualsevol tipus de violència; però en el cas dels abusos sexuals a menors, és encara més necessària aquesta tasca. Si no informam els infants sobre com han d'actuar davant qualsevol tipus de violència, de quins recursos disposen i quins drets tenen, és molt difícil que puguin evitar els abusos o que demanin ajuda quan sigui necessari.

Així doncs, amb l'objectiu d'educar i alertar els nins i nines respecte a aquest tema, **l'Associació RANA (Red de Ayuda a Niños Abusados)**, en col·laboració amb **l'Editorial Fineo**, ha elaborat el **Programa de prevenció del maltractament i l'abús sexual infantil «Crida ben fort»**, que acompanya i amplia el missatge que es transmet en el conte d'Isabel Olid. Es tracta d'una eina didàctica perquè els infants puguin identificar-se en diferents situacions de maltractament i abús, i aprenguin a reaccionar.

Aquest programa de prevenció es pot descarregar al web de l'Associació RANA (www.asociacionrana.org), a la secció **Programes**.

RANA, associació sense ànim de lucre que treballa a les Illes Balears amb la funció social de prevenir l'abús sexual infantil mitjançant activitats de sensibilització, educació i treball en xarxa, convida els docents, educadors, pares, mares i persones cuidadores, a tota la comunitat en general, a col·laborar en aquest projecte. Consideram que complim l'obligació moral i legal que tenim com a persones adultes de protegir els més petits, per garantir el seu dret a un desenvolupament ple i el respecte a la seva dignitat.

Amb aquest treball pretenem que els infants adquireixin confiança en si mateixos perquè, davant situacions adverses, siguin capaços de detectar el perill i trobar l'ajuda necessària.

- Prevenció de les situacions de maltractament infantil en general i de l'abús sexual infantil en concret.
- Respecte dels propis drets i dels drets dels altres.
- Respecte del propi cos i del cos dels altres.
- Transmissió d'eines i habilitats als infants per fer-se respectar davant qualsevol situació que no els agradi o els faci mal.
- Ajuda als nins i nines per identificar les persones de confiança a qui poden explicar el que els ha passat i a qui poden demanar ajuda.
- Foment de la comunicació infant-adult.

Desitjam sincerament que la veu de n'Estela encoratgi molts infants que avui viuen sotmesos al martiri de la por i del silenci, i que els seus crits siguin escoltats.

MARC TEÒRIC

Realitat sobre el maltractament i l'abús sexual infantil

Solem ensenyar als infants que han d'obeir les persones adultes, ja que aquestes sempre tenen la raó i saben què està bé, però no totes les persones adultes mereixen la confiança i el respecte dels més petits, i gairebé mai no els animen que es defensin ells mateixos, i menys encara quan es tracta d'una persona propera.

Arreu del món milions d'infants són maltractats i/o abusats pels qui són responsables de cuidar-los i protegir-los.

Un exemple d'això és la utilització del càstig físic com una manera correctiva de la conducta que, avui dia, es continua aplicant en moltes famílies. Les agressions en l'àmbit familiar, per si mateixes, atempten contra la concepció socialment compartida de la família com un espai de comprensió i suport mutu, fet que provoca fortes restriccions emocionals i cognitives en la comunitat a l'hora d'identificar, assenyalar o modificar aquestes situacions.

Malauradament, el missatge que rep aquest infant víctima del maltractament i/o de l'abús és que l'agressió i la violència són comportaments acceptables i que les conductes abusives i de submissió són la manera de fer-se valer en aquesta societat. Per tant, l'abús sexual infantil i els maltractaments són un problema de la comunitat, són un problema col·lectiu.

Què és el maltractament infantil?

El **maltractament infantil** es defineix com a acció, omissió o tracte negligent, no accidental, que priva l'infant dels seus drets i el seu benestar, que amenaça i/o interfereix en el seu desenvolupament físic, psíquic o social ordenat. Els autors poden ser persones, institucions o la societat mateixa. Dins el concepte «maltractament infantil» s'estableixen diferents categories segons unes variables:

1. **Maltractament físic.** Qualsevol acció no accidental que provoqui dany físic o malaltia en l'infant o el posi en risc greu de patir-lo.
2. **Negligència i abandonament físic.** Situació en la qual les necessitats físiques bàsiques del menor (alimentació, vestit, higiene, protecció i vigilància en les situacions potencialment perilloses, educació i/o cures de salut) no són ateses temporalment o permanentment per cap membre del grup que hi conviu (Arraubarrena i De Paúl, 1999).
3. **Maltractament i abandonament emocional.** Qualsevol acció (rebutjar, ignorar, terroritzar, insultar, aïllar, etc.) o inacció (privació de sentiments d'amor, afecte, seguretat, etc.) d'un pare o mare o persona cuidadora que tendeixi a agredir psicològicament un infant.
4. **Abús sexual.** Es defineix de la manera següent: «Contactes i interaccions entre un infant i una persona adulta quan aquesta el fa servir per estimular-se sexualment a si mateix, o estimular el nin o nina, o una altra persona. L'abús sexual també pot ser comès per una persona menor de 18 anys quan aquesta és significativament més gran que el nin o nina (víctima) o quan està en una posició de poder o control sobre un altre», definició aportada pel National Center of Child Abuse and Neglect (1978).
5. **Maltractament perinatal.** Es refereix a les circumstàncies de la vida de la mare, sempre que hi hagi voluntarietat i negligència, que perjudiquen l'embaràs i el fetus.
6. **Síndrome de Münchausen per poders.** És un quadre patològic en el qual el pare o la mare (majoritàriament són les mares) genera voluntàriament lesions a l'infant per fer-lo passar constantment

- per malalt. Pot arribar fins a l'extrem de matar-lo.
7. **Maltractament institucional.** Qualsevol legislació, programa o procediment, ja sigui per acció o per omissió, procedent dels poders públics o privats i de l'actuació dels professionals a l'empara de la institució, que vulneri els drets bàsics del menor. S'hi inclou la manca d'agilitat en l'adopció de mesures de protecció o recursos.

Cal destacar que els diferents tipus de maltractament que aquí esmentam solen aparèixer combinats amb d'altres, és a dir, no solen aparèixer aïllats, excepte el cas de la negligència.

Què és l'abús sexual infantil?

Dins la concepció d'abús sexual infantil (vegeu-ne la definició en l'apartat anterior), destaquen les categories següents:

- Abús sexual. Qualsevol forma de contacte físic, amb accés carnal o sense, fet sense violència o intimidació i sense consentiment.
- Agressió sexual. Qualsevol forma de contacte físic, amb accés carnal o sense, fet amb violència o intimidació i sense consentiment.
- Exhibicionisme. És una categoria d'abús sexual sense contacte físic.
- Explotació sexual infantil. Es tracta d'una categoria d'abús sexual infantil en la qual la persona abusadora persegueix un benefici econòmic i que engloba la prostitució i la pornografia infantil (tracta de menors per a l'explotació sexual, turisme sexual, prostitució i pornografia infantil).

És fonamental no concebre l'abús sexual com una qüestió que es refereix únicament a la sexualitat de l'individu, sinó també com un abús de poder de la persona abusadora cap a la víctima. Aquest «poder» no sempre prové de la diferència d'edat, sinó que hi ha altres tipus de factors. Una persona

té poder sobre una altra quan l'obliga a fer una cosa que aquesta no vol, sigui quin sigui el mitjà que utilitzi per aconseguir-ho: l'amenaça, la força física, el xantatge, la manipulació. La persona amb poder està en una situació de superioritat sobre la víctima que impedeix que aquesta usi la seva llibertat i en gaudeixi.

L'abús sexual entre iguals és una realitat cada vegada més freqüent en la nostra societat. En aquests casos, la coerció es produeix amb amenaces o perquè hi ha manipulació, però la diferència d'edat pot ser mínima o inexistent. Tot i així, es consideraria abús sexual.

Quines conductes es consideren abús sexual infantil?

Comportaments sexuals amb contacte directe:

- Tocar els genitals d'un menor per obtenir plaer sexual.
- Fer que el menor toqui els genitals de la persona abusadora o mútuament.
- Acariciar i/o besar el menor amb propòsits sexuals, sempre obtenint plaer, o fer que el menor ho faci a la persona abusadora.
- Introduir objectes o parts del cos, com dits, llengua o penis, a la vagina, la boca o l'anus d'el menor.
- Relació coital, vaginal o anal completa.

Comportaments sexuals sense contacte directe:

- Mostrar material pornogràfic a un menor.
- Exhibir els genitals davant un menor.
- Demanar a un menor que interactui sexualment amb un altre.
- Seduir a un menor per Internet amb propòsits sexuals.
- Fotografiar un menor en posicions sexuals.
- Fer que el menor contempli actes sexuals de persones adultes.
- Observar el menor nu per obtenir plaer sexual.

Amb quina freqüència ocorren els abusos sexuals a menors?

Avui sabem que l'abús sexual infantil és un dels maltractaments més difícils de detectar i un dels problemes més greus i silenciats del nostre temps. Segons alguns estudis, **1 de cada 4 nines i 1 de cada 6 nins** podria ser víctima d'abús sexual abans de complir els 18 anys.[1]

Cal recalcar que només **1 de cada 10 menors víctimes d'abús sexual infantil** ho diu en el moment que passa i, moltes vegades, encara que la família coneix el fet, no sempre surt a la llum. Això ens mostra la gran dificultat a l'hora de detectar les situacions d'abús; per aquest motiu, hi ha la necessitat urgent de conscienciar-ne i sensibilitzar-ne la població adulta i de dotar els més petits de les eines i les habilitats per defensar-se d'aquests abusos amb programes de prevenció com aquest que aquí presentam.

Quins són els indicadors de l'abús sexual infantil?

Detectar que un menor ha estat o és víctima d'abús és el primer gran pas, i cal dir que els abusos sexuals no són, en general, fàcils de detectar. La sospita o la detecció es fa, sovint, basant-se en les característiques del comportament del nin o la nina, ja que els indicadors físics es troben només en un 25% dels casos.[2]

La presència de conductes sexualitzades o comportaments erotitzats és un dels problemes més freqüents en víctimes d'abús sexual infantil; de fet, són considerats un indicador de marcada fiabilitat. Tot i així, hem de tenir en compte que aquests comportaments (vegeu els indicadors de l'esfera sexual) també poden aparèixer quan un menor és víctima d'un altre tipus de maltractament o és testimoni de violència familiar, o

[1] López, F. y otros: "Abusos sexuales a menores. Lo que recuerdan de mayores". Informe encargado por el Ministerio de Asuntos Sociales. 1995

[2] Font, P.: "Curso de especialista universitario en abuso sexual infantil"(2009). Instituto de Estudios de la Sexualidad y la Pareja y Fundación Universidad de Lleida.

fins i tot es poden deure a les actituds familiars respecte al sexe.

Els indicadors conductuals poden aparèixer tant si el menor ha patit un abús com si no, però no hem d'obviar aquesta possibilitat.

Cal assenyalar que la majoria dels indicadors presentats no són exclusius d'abús sexual, ja que es poden deure a altres circumstàncies de la vida del menor. No s'han de considerar de manera aïllada, però l'aparició conjunta de diversos indicadors i l'aparició d'aquests de forma sobtada ens ha de posar en alerta.^[3]

Indicadors físics, conductuals i de tipus sexual en els menors víctimes d'abús sexual (Echeburúa i Guerricaechevarría, 2009, modificat):

INDICADORS CONDUCTUALS

- Pèrdua de gana.
- Plors freqüents, sobretot en situacions afectives o eròtiques.
- Pors sobtades o fòbies: a la foscor, a un examen mèdic, als homes, al pare o la mare, a un membre de la família, a les vacances...
- Canvis notoris en la personalitat i en la conducta (depressió, ira, hostilitat).
- Problemes escolars o rebuig a l'escola.
- Resistència insistent i contínua a despullar-se i/o banyar-se.
- Agressivitat, fugues o accions delictives.
- Conductes autodestructives, autolesions, o idees o intents de suïcidi.
- Aïllament i rebuig de les relacions socials.
- Desconfiança extrema.
- Tendència al secretisme.
- Fantasies o conductes regressives (llepar el dit, orinar al llit, etc.)
- Abús de drogues o alcohol.

[3] Alonso, J.M. y Horno, P.: "Una experiencia de buena práctica en intervención sobre el abuso sexual infantil". Informe sobre el Programa de Sensibilización y Prevención del abuso sexual infantil (1998 – 2004) de Save the Children España.

INDICADORES FÍSICS

- Dificultat per caminar o seure.
- Inflor o picor a la zona genital.
- Dolor, cops, cremades o ferides a la zona genital o anal.
- Semen a la boca, als genitals o a la roba.
- Malalties de transmissió sexual en genitals, anus, boca o ulls.
- Embaràs, especialment en l'adolescència.
- Roba interior rompuda, tacada i plena de sang.
- Enuresi o encopresi.
- Trastorns del son (malsons).

INDICADORS EN L'ESFERA SEXUAL

- Comportament seductor manifest.
- Conductes precoces o coneixements sexuals inadequats a la seva edat: dibuixos, «jocs», vocabulari, etc.
- Masturbació compulsiva.
- Confusió quant a la identitat i les normes sexuals.
- Interès exagerat pels comportaments sexuals dels adults.
- Agressió sexual d'un menor cap a altres menors.
- Promiscuitat, prostitució.
- Rebuig de la sexualitat.
- Rebuig extraordinari a tractar temes de contingut sexual.

Quines conseqüències pot tenir l'abús sexual infantil?

Les conseqüències de l'abús sexual infantil són molt variades i poden afectar les diferents esferes de la vida de la víctima. Els nins i nines que han patit abús —segons destaca l'informe Estat Mundial de la Infància 2007— solen patir danys físics i psicològics a curt i llarg termini que afecten la seva capacitat d'aprendre i de relacionar-se socialment. Juntament amb els greus problemes en l'ajust sexual, destaquen també trastorns dissociatius de la personalitat que poden originar problemes socials.

És important tenir en compte que la gravetat de les seqüeles depèn de diferents variables:

- De la relació de la víctima amb la persona agressora i la intensitat emocional que hi ha entre elles.
- De les característiques de l'acte abusiu: la freqüència i la durada, la intensitat i el tipus d'abús, l'ús de violència física, l'ús de força i amenaces.
- Del context familiar de la víctima: ambient familiar disfuncional amb conflictivitat i falta de cohesió.
- Del fet que hi hagi o no suport familiar després de la revelació, en especial de la figura materna, i les conseqüències derivades de la revelació de l'abús.
- De les habilitats pròpies del menor per afrontar les situacions adverses.

Pel que fa a l'edat, **els infants molt petits** (etapa preescolar), pel fet que disposen d'un repertori limitat de recursos psicològics, poden mostrar estratègies de negació i dissociació.

En **els infants una mica més grans** (etapa escolar), són més freqüents els sentiments de culpa i vergonya.

En **l'adolescència**, l'abús presenta una gravetat especial, ja que l'adolescent pren consciència real de l'abús i són freqüents conductes autodestructives, com fugir de casa, abusar de l'alcohol i les drogues, i fins i tot l'intent de suïcidi i les conductes delictives.

Atenent el gènere de les víctimes d'abusos sexuals, les nines tendeixen a presentar depressions ansioses, i els nins fracàs escolar, dificultats de socialització i comportaments sexuals agressius (Sanmartín, 1999).

Segons els diferents estudis elaborats que han examinat les conseqüències a llarg termini de l'abús sexual infantil, tot i que s'assenyalen nombroses dificultats psicològiques, conductuals i socials en **l'edat adulta**, que van des de la depressió i baixa autoestima fins a l'abús de substàncies i els trastorns de personalitat, no tenim evidència que hi hagi un grup consistent

de símptomes que es puguin considerar com una «síndrome postabús» i, certament, no totes les víctimes d'abús infantil mostren un dany significatiu posterior (Rind, Tromovich i Bauserman, 1998).[4]

En la gran majoria de casos, l'abús sexual infantil suposa una experiència traumàtica que repercuteix negativament en l'estat psicològic de la víctima i, encara que no totes les víctimes necessitaran teràpia, totes sí que necessitaran ajuda.[5]

Qui pot ser víctima d'abús sexual infantil?

Qualsevol nin o nina de qualsevol edat i de qualsevol classe social pot ser víctima d'abús sexual. No obstant això, els nins i nines amb discapacitat són més vulnerables a patir qualsevol tipus d'abús pel fet que les seves circumstàncies fan que depenguin més d'altres adults.

Segons diversos estudis, la franja d'edat de 8 a 12 anys s'ha considerat la de més risc i és en la que es produeixen la major part d'abusos sexuals.[6]

Qui pot ser la persona agressora?

No hi ha un perfil que defineixi com és la persona que abusa sexualment dels menors. El que sabem és que la majoria són homes de mitjana edat sense cap trastorn mental greu i propers al context de la víctima. No obstant això, s'ha comprovat que un 14% són dones.

Segons diferents estudis, s'ha constatat que un 20% de les persones agressores són menors; de fet, el 50% de les persones abusadores adultes varen cometre el seu primer abús abans de

[4] Font, P.: "Curso de especialista universitario en abuso sexual infantil"(2009). Instituto de Estudios de la Sexualidad y la Pareja y Fundación Universidad de Lleida.

[5] Ídem

[6] Echeburúa, E. y Guerricaechevarría, C. "Abuso sexual en la infancia: víctimas y agresores. Un enfoque clínico". Barcelona: Editorial Ariel. Estudios sobre la violencia. 2000

la majoria d'edat.

És important tenir en compte que la persona abusadora sol estar integrada en la societat i és conscient del delicte que comet o que ha comès.[7]

Es tracta de persones amb aparença normal, d'estil convencional, d'intel·ligència mitjana i no psicòtiques. Aquesta normalitat aparent és la característica més assenyalada, encara que també poden presentar trets de neuroticisme i introversió, així com d'immaduresa (Echeburúa i Guerricaechevarría, 2009).

Com podem prevenir els abusos sexuals a menors?

La prevenció dels abusos sexuals i dels maltractaments és responsabilitat de la comunitat en conjunt. Els professionals de la salut, el treball social, la seguretat i molt especialment l'educació poden desenvolupar estratègies preventives. Encara que els pares i les mares, com a principals educadors dels seus fills, han de ser també els protagonistes pel que fa a la prevenció.

Els programes preventius dels abusos sexuals s'han d'adreçar als infants, als pares i les mares i a tots els professionals que tracten amb menors, ja sigui en l'àmbit educatiu, de la salut, etc. Els programes adreçats a nins i nines tenen com a objectiu dotar-los de les eines i les habilitats necessàries per reaccionar davant situacions de maltractament infantil o abusos sexuals, perquè siguin capaços de comunicar o de demanar ajuda i, en casos d'abusos que no s'han pogut evitar, perquè tinguin recursos per denunciar-los. Bàsicament, es pretén (Johnson, 1994)[8]:

- Ajudar els nins i nines a identificar els senyals d'alarma.
- Discriminar entre diverses conductes (etiquetades com a bones, dolentes, confuses).
- Potenciar el seu dret a rebutjar contactes no desitjats.
- Fomentar la cerca d'ajuda en adults de confiança.

[7] Alonso, J.M.; Horno, P. Una experiencia de buena práctica en intervención sobre el abuso sexual infantil. Informe sobre el Programa de Sensibilización y Prevención del Abuso Sexual Infantil (1998-2004). Save The Children España.

[8] Font, P. Curso de especialista universitario en abuso sexual infantil. Instituto de Estudios de la Sexualidad y la Pareja, Fundación Universidad de Lleida, 2009.

- Evitar el compromís de guardar secrets.
- Evitar els sentiments de culpa si han estat víctimes d'abusos.

És important assenyalar que en aquests programes preventius s'ha de tenir en compte que els infants, especialment els adolescents mascles, també poden ser agressors; per això, un altre objectiu fonamental és la prevenció d'aquest tipus de conductes.

Com a pares i mares, és important crear un ambient en què la comunicació i el respecte dels membres de la família sigui la base de la dinàmica familiar. És necessari afrontar la sexualitat amb naturalitat, sense pudor, sense por, sense fingir i sense presses, parlant-ne pares i fills. La bona comunicació entre el pare i la mare i un fill pot disminuir la vulnerabilitat del menor davant l'abús sexual i augmentar la possibilitat que el menor tingui confiança per explicar-lo en cas que s'esdevingui. Hem de parlar sobre el seu propi cos, sobre què és l'abús i, quan sigui apropiat d'acord amb la seva edat, parlar de sexualitat amb naturalitat.

És important donar exemple als infants amb la cura del nostre cos i ensenyar-los com cuidar el seu, de manera que es fomenti l'autoestima i el respecte cap a si mateix i cap als altres. Per dur a terme la tasca de prevenció, és aconsellable que mares i pares siguin orientats per professionals preparats que els ajudin a potenciar habilitats de protecció i cura dels seus fills.

Pel que fa a programes de prevenció centrats en l'àmbit educatiu formal, a continuació presentam el nostre programa de prevenció de l'abús sexual infantil «Crida ben fort». Com es podrà observar, en aquest programa recalcam la importància d'involucrar en l'objectiu de prevenció de l'abús sexual a menors tots els agents educatius de l'infant, com pares, mares o cuidadors i l'equip docent del centre educatiu.

Com reaccionar si un nin o una nina ens revela que ha patit un abús sexual?

Com ja hem vist, l'abús sexual en la infància pot tenir unes conseqüències negatives i devastadores per al desenvolupament psicològic del menor, principalment a curt termini i, moltes vegades, també a llarg termini.

Per això, hem de prestar especial atenció a l'hora de mostrar la nostra reacció davant un o una menor que ha patit un abús i del qual som, d'alguna manera, responsables, a fi de garantir-ne la seguretat i evitar la repetició de nous episodis.

A continuació, presentam algunes pautes que facilitaran la actuació davant d'aquests casos:

Creure els infants

Si un infant ha confiat en nosaltres per explicar una cosa tan important com el que és abusat sexualment, el que mai no s'ha de fer és qüestionar si el que diu és cert o no.

Així, evitarem frases com: «N'estàs segur?, pensa-ho bé.» En canvi, hem fer-li entendre que el creim, així li podem dir: «Gràcies per explicar-me la veritat i confiar en mi.»

Escoltar-los

L'hem d'escoltar en tot moment quan vulgui parlar del que ha passat. De la mateixa manera, no l'hem de pressionar perquè parli. Es tracta de respectar els seus temps.

Fer-los sentir orgullosos d'haver-ho contat

Li podem dir: «Has estat molt valent/valenta i estic molt orgullós de tu.»

Fer-los sentir que no són culpables

Li hem de fer saber que no és culpable de res i que la responsabilitat total és de la persona abusadora.

Frases com: «Ell sabia que feia una cosa mal feta. No és culpa teva.»

Hem d'evitar frases com: «Per què no ho ha dit abans?, per què vares deixar que ho fes?»

Transmetre'ls el nostre afecte i acompanyament en tot moment

El menor ha de sentir el suport més sincer de les persones adultes i que, passi el que passi, estarem al seu costat. No li podem prometre que no patirà més, ja que el procés judicial que segueix la denúncia pot ser molt dolorós i fer-li reviure tot el que ha passat. No obstant això, cal que li assegurem que no el deixarem sol o sola i que l'ajudarem en tot moment.

Informar-los de les futures actuacions

Tenen dret a conèixer i necessiten saber en cada moment les decisions i les actuacions que durem a terme. No oblidem que parlem de personetes i que mereixen respecte i sinceritat. Això els ajudarà a sentir-se segurs i a recuperar la confiança.

En tot moment tractarem de mantenir la calma i la serenitat, cosa que, al seu torn, tranquil·litza els menors. No hem de fer-los gaires preguntes sobre el que ha passat i sempre hem de manifestar tranquil·litat perquè no senti que és una cosa molt greu.

Hem d'assegurar la seva protecció i comunicar-ho a les autoritats corresponents per garantir que no estigui a prop del seu agressor.

El que no s'ha de fer:

- Insistir que oblidin els fets.
- Pressionar perquè expliquin què va passar.
- Responsabilitzar-los o culpar-los dels abusos.
- Recriminar-los no haver-ho explicat abans.
- Adoptar actituds sobreprotectores.

Guia de prevenció: 7 PASSES per Protegir els Nostres Infants

RANA ofereix el programa 7 PASSES per Protegir els Nostres Infants com a guia d'actuació davant els abusos sexuals a menors. Presentam un resum d'aquesta guia perquè la useu i la difongueu.

1. Conegueu els fets. Molts d'estudis elaborats en diferents països, inclòs el nostre, ens mostren la realitat sobre l'abús sexual infantil. Hem d'acceptar aquesta realitat i partir d'aquesta realitat, i no de les nostres pròpies creences, per actuar davant aquests casos.

2. Reduïu al mínim els riscos. Mostrarem interès per les persones amb les quals els infants es relacionen, i, sobretot, tractarem de conèixer els seus sentiments després que aquests s'hi hagin relacionat.

3. Parlau del tema. La bona comunicació pot disminuir la vulnerabilitat dels infants davant l'abús sexual. Podem parlar sobre sexualitat amb naturalitat, de manera adaptada al seu llenguatge i fer-los comprendre que cap adult no ha de manifestar intencions sexuals cap a ells.

4. Estau alerta. Hi ha diversos indicadors que ens assenyalen que un menor és víctima d'abusos sexuals o altres maltractaments. Hem de conèixer aquests indicadors i demanar assessorament.

5. Informau-vos-en, sapigueu com reaccionar. A la nostra comunitat podem trobar diferents recursos adequats a cada cas: denunciar, assessorar i/o demanar assistència jurídica o psicològica. Si coneixem aquests recursos, podrem reaccionar davant aquests casos.

6. Actua quan tingueu sospites. No cal esperar a tenir proves òbvies de l'abús, davant qualsevol sospita podem i tenim dret a rebre assessorament.

7. Involucrau-vos-hi. Oferiu el vostre suport a les entitats que treballen per eradicar i prevenir l'abús sexual a menors i altres formes de maltractament infantil. Aquesta és una feina de totes les persones adultes. Utilitzau la seva veu per aconseguir una legislació que garanteixi la protecció dels nins i les nines.

La guia completa es pot descarregar al nostre web:
www.asociacionrana.org

Marc Teòric

MARC LEGAL

Àmbit internacional

La **Convenció sobre els Drets de l'Infant de les Nacions Unides**, de 20 de novembre de 1989, ratificada per Espanya mitjançant l'Instrument de 30 de novembre de 1990, reconeix l'infant com a vertader subjecte de drets, i recull tot un catàleg de drets i facultats, així com les garanties perquè siguin efectius. Es considera l'infant, no tan sols com un objecte de protecció, sinó també com a subjecte de dret, i estableix el principi que totes les mesures respecte a la infància han de basar-se en l'interès superior del menor.

L'apartat 8.19 de la **Carta Europea dels Drets de l'Infant** estableix que els estats membres han d'atorgar protecció especial als infants que siguin víctimes de tortura o maltractaments per part dels membres de la seva família, i que ha d'assegurar-se la continuació de la seva educació i el tractament adequat per a la seva reinserció social.

Àmbit nacional

La **Constitució Espanyola de 1978**, a més d'impulsar les grans reformes del dret de família, fa del menor titular d'una sèrie de drets fonamentals, reforça la seva valoració com a persona i el configura com un ésser participatiu i creador (article 39).

El **Codi civil** inclou la definició de desemparament infantil com a «situació que es produeix de fet a causa de l'incompliment o de l'exercici impossible o inadequat dels deures de protecció establerts en les lleis de guarda de menors, quan aquests quedin privats de l'assistència moral o material necessària». L'article 154 especifica les obligacions inherents a la pàtria

potestat.

La **Llei orgànica 10/1995**, de 23 de novembre, del **Codi penal**, no conté cap rúbrica dedicada de manera específica a la seguretat personal del menor, però no per això s'ha d'afirmar que no reconeix l'especial vulnerabilitat dels menors i la necessitat de protegir-los davant les situacions de desemparament. Principalment, es pot destacar la regulació que es disposa en el títol III, relatiu al delictes de lesions i, en especial, l'article 153, relatiu al maltractament familiar, i la que s'estableix en el títol VIII, relatiu als delictes contra la llibertat i la integritat sexual.

La **Llei d'enjudiciament criminal** i la **Llei 35/1995**, d'11 de desembre, d'ajuts i assistència a les víctimes de delictes violents i contra la llibertat sexual, inclouen un seguit de mesures de protecció de testimonis que afecten la declaració dels menors que són víctimes d'abusos sexuals i mesures de definició de lesions i delictes de maltractaments. Especialment, cal fer referència a les noves disposicions introduïdes en la Llei d'enjudiciament criminal per la Llei orgànica 8/2006, de 4 de desembre, de modificació de la Llei orgànica 5/2000, de 12 de gener, de responsabilitat penal del menor.

La **Llei orgànica 5/2000**, de 12 de gener, de responsabilitat penal del menor, modificada per la Llei orgànica 8/2006, de 4 de desembre, tipifica la responsabilitat dels menors infractors en els casos de maltractament i abusos sexuals.

La **Llei orgànica 1/1996**, de 15 de gener, de protecció jurídica del menor, de modificació parcial del Codi civil i de la Llei d'enjudiciament civil, regula els principis generals d'actuació davant situacions de desprotecció socials, incloent-hi la de l'entitat pública d'investigar els fets que conegui per corregir la situació mitjançant la intervenció dels serveis socials o, si escau, assumir la tutela del menor per ministeri de la llei. L'article 13 recull l'obligació que «qualsevol persona o autoritat, i especialment els que per la seva professió o funció detectin una situació de risc o possible desemparament d'un menor, ho han de comunicar a l'autoritat o els

seus agents més pròxims, sense perjudici de prestar-li l'auxili immediat que necessiti».

Aquesta Llei també recull el marc de treball per a les comunitats autònomes, que tenen les competències en matèria de protecció del menor, a l'hora de declarar mesures de protecció (risc o desemparament) en casos d'abús/agressió sexual infantil i de maltractament infantil en general.

La **Llei orgànica 5/2010**, de 22 de juny, per la qual es modifica la Llei orgànica 10/1995, de 23 de novembre, del Codi penal. En aquesta reforma recent del Codi penal s'han endurit les penes corresponents als delictes contra la llibertat i indemnitat sexual que es practiquen contra els menors d'edat o contra les persones incapaces.

Àmbit autonòmic de les Illes Balears

L'Estatut d'autonomia de les Illes Balears, aprovat per la Llei orgànica 2/1983, de 25 de febrer, i modificat per la Llei orgànica 1/2007, de 28 de febrer, estableix l'àmbit competencial sota el qual han d'actuar les administracions implicades davant els casos de desemparament i maltractament de les persones menors d'edat.

La **Llei 17/2006**, de 13 de novembre, **integral de l'atenció i dels drets de la infància i l'adolescència de les Illes Balears**, té per objecte assegurar la protecció integral de les persones menors d'edat mitjançant el reconeixement i la garantia dels drets dels quals són titulars, l'establiment d'un sistema integral que les protegeixi en tots els àmbits i la fixació dels principis que han de regir l'actuació de les entitats responsables de la seva atenció. S'imposa a les administracions públiques de les Illes Balears una sèrie d'obligacions que tenen com a objectiu l'exercici efectiu dels drets de les persones menors d'edat i el desenvolupament de programes de prevenció de situacions

de maltractaments físics, psíquics o d'abusos sexuals, així com de qualsevol situació que pugui interpretar-se com a explotació de les persones menors d'edat.

Especial rellevància pren el títol IV de la Llei, que regula la protecció social i jurídica de la persona menor d'edat, entesa com el conjunt d'actuacions socials i jurídiques per atendre les seves necessitats, tendents a garantir-ne el desenvolupament integral i a promoure una vida familiar normalitzada. En l'article 59 s'estableix el deure de comunicació i denúncia.

Mitjançant la **Llei 8/1997**, de 18 de desembre, s'atribuïren **competències als consells insulars en matèria de tutela, acolliment i adopció de menors**. Aquesta atribució de competències s'ha vist reforçada, atès que l'article 70.8 de l'Estatut d'autonomia atribueix com a competència pròpia dels consells insulars aquesta matèria.

El títol II de la **Llei 4/2009**, d'11 de juny, de serveis socials de les Illes Balears, recull, entre les funcions del sistema públic de serveis socials en les seves diferents escales d'actuació, l'aplicació de **protocols de detecció, prevenció i atenció davant maltractaments a persones dels col·lectius més vulnerables**, entre els quals s'han d'incloure les persones menors d'edat.

METODOLOGIA | GUIA DIDÀCTICA

El material que us oferim a continuació té el propòsit de ser una eina per treballar la promoció dels drets de la infància i perquè els infants puguin fer-se respectar davant qualsevol forma de violència. A més, aquest treball servirà per obrir un espai de reflexió i diàleg, no tan sols entre el professional que el posi en pràctica i els nins i les nines, sinó també, quan sigui possible, entre aquests i les seves famílies.

Per tant, la finalitat principal d'aquesta guia és, d'una banda, informar els infants sobre com han d'actuar davant qualsevol tipus de violència en general i davant l'abús sexual en concret, sobre quins recursos disposen i quins drets tenen, i, d'altra banda, promoure l'actuació de les persones adultes i el diàleg entre aquestes i els més petits davant situacions la de l'abús sexual.

Es presenten idees, suggeriments, notes i informacions que orientaran els professionals a l'hora d'utilitzar el conte i introduir la guia didàctica. D'aquesta manera, qualsevol adaptació o modificació per part del professional, no tan sols és vàlida, sinó que és desitjable, ja que s'han de considerar les característiques del grup amb el qual han de treballar.

Contingut del material, qui el treballa i per a qui

Aquest material consta del conte Crida ben fort, Estela!, cinc sessions de treball i les avaluacions pertinents.

Si no disposau del conte, podeu posar-vos en contacte amb

l'Associació RANA per telèfon al 971 425 800 o mitjançant l'adreça info@asociacionrana.org.

Està dirigit a professionals la feina dels quals està relacionada amb famílies, menors i amb tot el que es refereix a la protecció de la persona menor, així com dels seus drets.

Tant el conte Crida ben fort, Estela! com la guia didàctica que l'acompanya estan pensats per treballar amb nins i nines d'entre 6 i 11 anys (de primer a cinquè de primària).

Per què un conte?

Com sabem, un conte és un mitjà idoni per acostar-nos als infants, ja que permet expressar-nos en el llenguatge infantil i fomentar la imaginació de les «personetes» que ens escolten.

N'Estela, protagonista del conte, és una nina que es troba davant diverses situacions que la disgusten i la incomoden. Una d'aquestes situacions duu implícit un abús sexual. A partir dels consells i missatges de les persones adultes, aprèn a demanar ajuda i a dir «no» davant aquestes situacions. A partir de la lectura del conte, es treballaran aquestes eines i d'altres perquè els infants puguin fer-se respectar davant qualsevol situació que els faci mal, tant a si mateixos com als seus iguals.

Com ho farem?

Cal remarcar que qualsevol persona interessada a fer arribar el conte a un infant, sigui educador, docent, pare, mare, etc., haurà de llegir el conte amb l'infant per ajudar-lo a interpretar-lo i a resoldre els dubtes i les preguntes que puguin sorgir.

Cal llegir el conte mostrant les il·lustracions i treballant els diferents sentiments i coneixements que tenen els infants sobre el tema. Després de la lectura, hem de seguir cadascuna de les sessions i, finalment, han de fer-ne una avaluació tant els

professionals com els infants.

Nota important:

Com ja hem comentat en el marc teòric d'aquest programa, cal aconseguir la implicació de les famílies dels fills de les quals rebran la guia. Per això, hem de convocar una xerrada per a pares, mares i cuidadors, en la qual els hem d'informar de l'activitat que es desenvoluparà a l'escola i es donaran algunes pautes d'actuació amb referència a aquesta temàtica. D'altra banda, també és necessari fer un taller d'introducció sobre l'abús sexual infantil a l'equip docent i directiu del centre que tindrà el mateix fi.

Des de l'Associació RANA, en cas que l'escola ho consideri oportú, durem a terme aquestes activitats, concretades i planificades juntament amb el centre.

Després de la lectura del conte i un cop que s'hagin fet la xerrada i el taller, ja es podran iniciar les sessions. És aconsellable abordar una sessió per dia i deixar una setmana entre sessió i sessió per fer les anotacions pertinents i necessàries per a l'avaluació final. En cas que no sigui possible impartir una sessió per setmana, cal deixar com a mínim dos dies entre cada sessió.

Abans de començar les sessions, hem de crear a l'aula o a l'espai de què disposem El Racó de n'Estela. Hem de penjar aquest títol en algun racó de l'aula i també part del material que s'elabori a les sessions i que s'indica a la guia.

En cas que la persona que segueixi la guia sigui un professional que desconegui el grup, es recomana demanar que cada nin i nina es pengi el seu nom per facilitar la interacció durant les sessions.

Com avaluam?

En haver acabat la darrera sessió, cal fer-ne l'avaluació, que consta de diversos qüestionaris.

Activitat avaluadora per als infants

Es tracta d'un qüestionari amb set preguntes. Les possibles respostes a aquestes preguntes són: Sí / No / No ho sé. Amb aquest qüestionari s'avalua el nivell de comprensió dels infants que han seguit la guia didàctica.

Fitxa de respostes dels qüestionaris dels infants

S'hi ha de recollir tota la informació referent al grup: edat, nombre de participants, total de respostes proporcionades en els qüestionaris, així com les observacions sobre els comentaris fets pel grup mentre es desenvolupaven les activitats.

Avaluació final dels professionals que han fet les activitats didàctiques

En aquest full, els professionals que han fet les activitats poden indicar quins són els aspectes positius i negatius de les activitats, suggeriments, elements susceptibles de millora, etc., és a dir, tots els aspectes que ens serviran per millorar el programa.

LECTURA DEL CONTE EN VEU ALTA: «CRIDA BEN FORT, ESTELA!»

60 min

Introduïm l'activitat que s'ha de fer

Cal explicar que farem una classe molt important perquè llegirem un conte o història.

Anunciam el títol del conte, Crida ben fort, Estela!, i n'avançam l'argument: es tracta d'una nina de cinc anys que es diu Estela i a la qual han passat algunes coses. Entre tots l'hem d'ajudar perquè pugui demanar ajuda.

Explicam que es tracta d'una història real que va passar a una amiga nostra quan tenia l'edat de n'Estela i que de gran va decidir escriure aquesta història perquè, si alguna vegada passava a un altre nin o nina pogués demanar ajuda. Això ens pot servir per donar més importància a la història.

Ens hem de referir al títol i explicar que algunes vegades podem tenir la necessitat de cridar, com li va passar a n'Estela. Hem de fer preguntes com les següents:

Per què creus que n'Estela crida tant?

Què creus que pot haver passat a n'Estela perquè se senti molesta?

Quan podem i hem de cridar? Quan no hem de cridar?

Contem la història

Per explicar el conte, podem utilitzar diferents formats, segons la creativitat, els recursos disponibles, etc. de la persona que l'hagi d'explicar. Una de les maneres consisteix a presentar el conte mitjançant un projector.

Hem d'explicar que n'Estela és una nina que té molta imaginació, però de vegades la utilitza massa perquè, quan li passa alguna cosa que no li agrada i li costa molt explicar o demanar ajuda, ella comença a imaginar-se que se'n va a altres mons on creu que no li poden fer mal. Entre tots, hem d'ajudar n'Estela perquè parli i digui les coses i, així, els altres podran ajudar-la.

Continuem la història

Mentre llegim el conte, hem de tractar que els infants interactuïn i participin comentant el que veuen i escolten. És fonamental aconseguir aquesta participació perquè els infants mantinguin l'atenció i perquè comprenguin el missatge.

Després de llegir el conte, hem de començar a fer preguntes i comentaris i hem d'intentar que siguin ells mateixos els qui responguin. Aquestes preguntes han de ser sobre els temes següents, que tenen a veure amb la realitat de l'abús, i les hem de relacionar amb n'Estela i com se sentia ella:

- **Demanar ajuda:** En quina persona o persones confiam per demanar ajuda. Hem de preguntar: «En qui confies per demanar ajuda quan et costa molt parlar o alguna cosa et fa vergonya?» L'abús sexual no causa un dolor com el dolor físic, és un mal de dins, un malestar estrany que també causa vergonya, por i desconfiança en els altres.
- **Dir que no:** Podem dir «no» davant situacions que ens disgusten, encara que sigui una persona adulta la que ens demana o ens fa alguna cosa que ens desagrada i encara que sigui algú qui coneixem i estimam. Remarquem que l'oncle Anselm deia a n'Estela: «Ets la meva neboda preferida i per això feim això que t'agradarà molt. Som el teu oncle i has de fer el que jo et digui.»
- **Secrets sí, secrets no:** Hi ha secrets que podem guardar perquè, si ho feim, ningú no en surt danyat; però n'hi ha d'altres que

hem de contar per demanar ajuda perquè, si no ho feim, algú en surt danyat (vegeu la segona sessió «Secrets sí, secrets no» de la guia didàctica). Remarquem que l'oncle Anselm deia a n'Estela: «És un secret entre tu i jo i no n'has de dir res a ningú.»

- **Vergonya:** És normal tenir vergonya, però hem d'intentar superar-la.
- **Importància de parlar i comunicar:** No hem de donar per fet que els altres saben què ens passa. Hem d'ajudar n'Estela perquè parli i digui el que sent. En la situació amb l'oncle Anselm, n'Estela treu totes les seves forces i li diu que no li agrada el que li fa i que s'aturi. L'oncle no s'atura, però ella ho ha intentat. Llavors hem de demanar ajuda i, si no hi ha ningú, hem de cridar molt fort.
- **De qui és el meu cos:** És nostre i hem de cuidar-lo i fer que els altres el respectin, i també nosaltres hem de respectar el dels altres. Hem de preguntar de forma aleatòria i assenyalant: «De qui és aquest cos? I qui ha de cuidar-lo i fer-se respectar?»
- **Què ens produeix un joc:** Un joc ens fa riure, ens diverteix, ens posa contents. Hem de preguntar: «Com ens sentim quan jugam? Com es posa la boca, d'alegria o de tristesa?» N'Estela expressava tristesa amb la boca pel que el seu oncle li feia, per això ella pensava que allò no era un joc.
- **Què ens produeixen les carícies que ens agraden:** Ens posen feliços, ens fan sentir bé, però ningú no ens les ha d'imposar encara que sigui una persona que coneixem. Cal diferenciar entre les carícies bones, com la que fa n'Estela a sa mare al final del conte, i les carícies dolentes, com les que li fa el seu oncle. Hem de remarcar la visió positiva de l'afecte, però també indicar que hi pot haver algun risc i

que no hem de deixar que ens facin coses que no ens agraden, i, si no ho podem evitar en aquell moment, hem de demanar ajuda perquè no ens torni a succeir.

La frase que hem de dir als infants és: «Si algú et fa una cosa que no t'agrada o et fa mal, primer li has de dir que s'aturi, que això no t'agrada. Si no et fa cas, has de cercar algú a qui demanar ajuda i, si no hi ha ningú en aquell moment, has de cridar molt fort, i quan vegis algú de confiança li has de contar el que t'ha passat.»

La lectura del conte dura 30 minuts aproximadament.

Treballem a partir del conte

A continuació, hem de demanar als infants que o bé facin un dibuix o bé escriguin alguna cosa sobre la història de n'Estela (a elecció de cada nin o nina i segons les edats). Mentre fan aquesta activitat, ens hi hem d'acostar per guiar-los i veure com ho han entès.

La lectura del conte suposa una activitat que s'ha d'adaptar a cada grup, de manera que, en cas de treballar amb un grup que s'expressi bastant i que mostri molta necessitat d'interactuar i parlar sobre el tema, hem de fomentar aquest espai tan enriquidor. En aquests casos, no és necessari fer l'activitat de dibuix o escriptura.

Observacions

Aquest conte tracta amb molta subtileza l'escena de l'abús comès per l'oncle de n'Estela. En la nostra experiència amb l'activitat de contar contes, hem pogut observar que alguns infants confonen les «pessigolles» de l'oncle Anselm amb un aspecte positiu. Per això, creim convenient, segons el nivell del grup, dir d'una manera més explícita que «li lleva la roba i li fa unes carícies dolentes per al cos d'una manera que a n'Estela no li agrada gens». És important dir-los que hi ha carícies bones que ens posen contents i alegres, però que les que feia l'oncle Anselm a n'Estela són unes carícies dolentes que

a ella la posen trista.

Val a dir que la manera d'interpretar el conte sempre és a càrrec del professional que faci l'activitat; per tant, totes les aportacions que es considerin necessàries per millorar la comprensió de la història ajuden i enriqueixen l'activitat.

Materials

Conte Crida ben fort, Estela! en format paper, i folis i material per dibuixar, escriure i acolorir (segons els recursos disponibles a l'aula i la edat dels infants).

SESSIONS

1a SESSIÓ: APRENDRE A ESTIMAR, SABER ESTIMAR BÉ / ESTIMAR DE VERITAT

60 min

Títol que hem d'escriure a la pissarra de l'aula:

ESTIMAR BÉ (amb un cercle verd al costat) / ESTIMAR MALAMENT (amb un cercle vermell al costat)

Objectius

1. Mostrar als infants la importància de manifestar afecte als altres i que els altres ens el manifestin a nosaltres.
2. Remarcar i transmetre la part positiva de l'afecte i l'afectivitat entre les persones.
3. Ajudar-los a diferenciar entre estimar de veritat (estimar bé) i estimar malament.

Introducció

La protecció dels infants davant qualsevol forma de violència s'ha d'emmarcar en un aprenentatge de l'afectivitat en positiu i el bon tracte en les relacions afectives. Cal ensenyar als infants a distingir les vinculacions positives, la gent que els estima bé, de manera que puguin reconèixer una conducta agressiva com a tal, per molt propera que sigui la persona de qui els arriba aquesta conducta. I cal que aprenguin més a fer-se responsables dels seus propis afectes i de les conseqüències que les seves accions tenen en altres persones. Cal trencar amb la visió idealitzada que es transmet dels vincles afectius (com els prínceps blaus i les princeses, com el fet que les persones que t'estimen mai no et faran mal, etc.) i dotar-los de recursos per generar relacions afectives reals, sanes i conscients. Algunes idees clau que s'han de treballar amb els infants sobre

l'afectivitat en positiu són:

- No sempre que s'estima, se sap estimar bé. Hem d'aprendre a distingir la gent que ens estima bé. Hi ha gent que diu que ens estima, però no és veritat, i hi ha gent que, encara estimant de veritat, de vegades ens fa mal o no sap fer les coses millor. Fins i tot nosaltres no sempre sabem estimar bé els altres i els feim mal.
- Les persones que ens estimen en algun moment poden fer-nos mal, i ho hem de saber identificar com a tal, en lloc de justificar-ho o excusar-ho perquè ens hagi arribat d'algú estimat. D'altra banda, no hem de pensar que aquesta conducta exclou sempre l'afecte, pot ser que la persona no sàpiga fer-ho millor, no disposi de les habilitats necessàries, no se senti bé.
- En totes les relacions afectives profundes, també en les bones, tindrem conflictes. El problema no és que hi hagi conflictes, sinó com ens hi enfrontam, com hi podem trobar una solució positiva que no faci mal. No és un problema que les persones discuteixin, sinó la manera com ho fan. Si es mostra indiferència cap als infants en relació amb el seu benestar, hauran d'identificar-lo com un indicador de falta d'afecte.
- Estimar bé algú es distingeix perquè ens fa ser cada dia més feliços, tenir més amics, ser més capaços de fer les coses per nosaltres mateixos perquè ens sentim segurs i estimats, i ens fa tenir més èxit escolar i ser menys dependents dels pares.
- Per estimar bé, no n'hi ha prou d'estimar l'altra persona, hem de fer que se senti estimada. Cal expressar l'afecte amb les paraules, físicament (abraçades, besades o carícies...) o amb les accions (cuidant, tenint detalls...),

perquè aquest afecte arribi a l'altra persona.

- Per estimar bé, cal invertir-hi temps. Sense temps compartit és impossible generar un vincle; és possible mantenir-lo —tot i que que difícil—, però no generar-lo. I no qualsevol temps, sinó un temps en què es facin coses junts i es comparteixi intimitat.
- Estimar bé implica també un compromís i una responsabilitat cap a la persona estimada. Quan estimam bé, acompanyam, tenim cura i protegim els qui estimam.
- També nosaltres podem fer mal en un moment determinat a una altra persona. Hem de ser conscients dels nostres límits i dels efectes que té allò que feim en aquells qui ens estimen.

Per tot això, alguns exemples de les conductes que hem de tenir en compte per saber estimar bé una altra persona (tant com per reconèixer els qui ens estimen d'una manera positiva) són:

1. **Protegir-la i cuidar-la, sense pegar ni deixar que d'altres la fereixin.**
2. **Respectar-la sempre, no humiliar-la davant els altres ni entre nosaltres.**
3. **Guardar els seus secrets i no atacar-la amb les coses que li fan mal quan discutim.**
4. **Respectar la seva opinió i no obligar-la a fer coses que no vol.**
5. **Besar-la, abraçar-la.**
6. **Dir-li coses boniques.**
7. **Jugar junts, passar temps junts.**
8. **Explicar-li les meves coses i escoltar-la.**
9. **Ajudar-la quan està trista o té problemes.**
10. **Cercar ajuda si la necessita.**

Nota important:

L'infant ha de diferenciar entre càstig, maltractament o perdre la paciència. S'ha d'adonar que tots ens podem equivocar. Les persones, fins i tot els infants mateixos, poden equivocar-se. Es tracta de reconèixer-ho i demanar perdó. Cal reconèixer quins sentiments ens provoca la reacció dels altres; els hem d'expressar per intentar que la persona canviï. Si no ho aconseguim, podem demanar ajuda.

Activitat 1: Pluja d'idees del conte de n'Estela

10 min

Podem recordar el conte de n'Estela fent les preguntes següents:

Recordau n'Estela? Què li va passar a n'Estela a l'escola? Quin consell li va donar la mestra Conxita? Què li va passar amb el seu oncle Anselm i com es va sentir?, etc.

Materials

Conte de n'Estela.

Activitat 2: Pluja d'idees sobre les persones que ens estimen i les que estimam

10 min

2.1. Es fa una pluja d'idees amb els infants per conèixer quins criteris fan servir per saber que algú els estima bé.

Pautes que els podem donar:

Pensa en algú que creus que t'estima molt.

Ara digues, com saps que aquestes persones t'estimen bé?, com t'ho demostren?

I a qui estimes tu molt i com li demostres que l'estimes bé?

IMPORTANT:

Cal relacionar el tema de la sessió amb el conte de n'Estela.

- Situació entre na Llúcia i n'Estela. Na Llúcia estima n'Estela? Què li ha fet? L'estima bé o l'estima malament? Com se sent n'Estela?
- Situació de la mare i n'Estela. Ídem.
- Situació de l'oncle i n'Estela. Ídem.

2.2. Presentam el vídeo d'en Kiko. Aquest vídeo està elaborat pel Consell d'Europa i s'inclou en la seva campanya de sensibilització sobre els abusos sexuals a menors amb el títol «1 de cada 5». Té una durada aproximada d'un minut i mostra, només amb imatges, com es poden fer carícies bones i carícies dolentes. Aquest vídeo es pot veure en línia a:

http://www.underwearrule.org/film_en.asp.

Materials

Vídeo d'en Kiko (vegeu-lo en línia a: http://www.underwearrule.org/film_en.asp), i conte de n'Estela.

Activitat 3: Anàlisi d'històries

20 min

Hem de proporcionar als infants quatre situacions fictícies però reals. Només en una el nin o nina estima bé o de veritat l'altra persona. En els altres casos, s'aprofita del seu afecte per evitar ser castigat o per obtenir un benefici, o l'obliga a fer alguna cosa que no vol, o l'humilia, o el traïx. Des d'aquestes situacions, es construeixen amb els infants les condicions que fan falta per estimar bé o de veritat una altra persona.

Escrivim les situacions en una cartolina, que podem enganxar a la pissarra perquè es vegi bé.

Podem donar la pauta següent als nins i nines participants:
«Imagina les situacions següents i digues-me respecte a cada una si creus que el nin o nina protagonista estima bé o estima malament els altres personatges de la història.»

Repartim un semàfor de paper plastificat a cada infant (annex 1) i explicam per a què serveix cada color (cal que ens ajudem del títol de la pissarra).

Per fer aquesta activitat, es necessiten dos professionals que escenifiquin cada situació. Si això no és possible, es pot demanar a algun infant que ajudi.

En acabar cada interpretació, els infants han d'aixecar el semàfor amb el color que ells considerin:

Verd: Estimar bé

Vermell: Estimar malament

Comentam cada situació: Per què has aixecat el semàfor amb el color vermell/verd?, com el podria estimar bé?, com creus que s'ha sentit?, etc.

En haver treballat cada situació, en el cas dels infants de 6 a 8 anys, utilitzam uns dibuixos petits (annex 2) que mostren imatges d'estimar bé i estimar malament. Els demanam que ens diguin quin dibuix podem enganxar a la cartolina en cada situació.

En acabar, enganxam la cartolina a El Racó de n'Estela.

Situacions per treballar amb infants de 6 a 8 anys (1r i 2n de primària)

Situació 1: Na Llúcia està trista perquè s'ha mort el seu canet i la seva amiga Natàlia l'abraça, la consola i l'ajuda a enterrar-lo.

Situació 2: Na Maria diu a na Irene que si no s'asseu al seu costat a classe no serà més la seva amiga.

Situació 3: Ets al bany de la piscina. Un dels teus companys et demana que t'alcis el banyador. Li dius que no ho vols fer, però ell se t'acosta i t'estira el banyador per mirar-te.

Situació 4: Na Llúcia trenca un collar de sa mare i, quan aquesta ho descobreix, na Llúcia li explica que ha vist com el seu germà petit Vicenç el trencava.

Situacions per treballar amb infants de 9 a 11 anys (de 3r a 5è de primària)

Situació 1: En Joan explica a en Carles alguna cosa que en Marc, un amic de tots dos, ha explicat només a ell. Després ho pengen a la zona comuna d'una xarxa social, accessible a tot el grup d'amics.

Situació 2: En Lluç intenta convèncer son pare de tenir un ca i li diu que sa mare hi està d'acord quan no és cert que hi estigui.

Situació 3: Na Maria s'enfada amb la seva amiga Irene perquè ha triat na Llúcia per fer un treball en lloc d'ella. Na Maria creu que na Irene i ella han de fer totes les tasques juntes perquè són les millors amigues. Na Maria sempre ho fa tot amb na Irene.

Situació 4: En Lluç se'n va amb en Joan al cinema per celebrar que en Joan ha guanyat la carrera de l'escola en què tots dos participaven.

Materials

Semàfors (annex 1), cartolina amb les situacions, dibuixos petits per enganxar (annex 2) i material per disfressar-se.

Activitat 4: Demostrem-ho!

15 min

Enganxam una cartolina dividida en «Estimar bé / Estimar malament» a la pissarra i, entre tots, podem dir maneres de demostrar que estimam bé i maneres de demostrar que estimam malament.

- **Estimar bé:** Hem de fomentar que surtin maneres d'estimar bé amb la paraula (dir coses boniques, dir t'estim, animar, potenciar l'autoestima, demanar i prestar ajuda, etc.), amb el contacte físic (fer besades, abraçades i carícies bones només quan estimam i ens sentim bé) i amb els actes (alimentar, rentar, ensenyar coses útils per a la vida, compartir, etc.).
- **Estimar malament:** De la mateixa manera hem de fomentar que surtin maneres d'estimar malament amb la paraula (dir coses lletges, insultar, desanimar, potenciar la baixa autoestima, no voler ajudar ni acceptar l'ajuda dels altres, manipular, fer xantatge emocional, etc.), amb el contacte físic (pegar, no respectar el cos dels altres, fer carícies dolentes, etc.) i amb els actes (descuidar els altres, etc.).

Altres respostes que hem de garantir que surtin:

- Protegir i cuidar, sense pegar ni deixar que els altres ens fereixin.
- Respectar sempre, no humiliar ningú davant altres persones ni entre nosaltres.
- Guardar els secrets i no atacar amb coses que fan mal quan discutim.
- Respectar l'opinió dels altres i no obligar-los a fer coses.
- Besar, abraçar.
- Dir coses boniques.
- Jugar junts, passar temps junts.

- Explicar el que em passa.
- Ajudar quan un està trist o té problemes.
- Cercar ajuda si algú la necessita.

Hem d'escriure a la cartolina les idees que sorgeixin.

En acabar, hem de penjar la cartolina a El Racó de n'Estela.

Materials

Cartolina dividida en «Estimar bé / Estimar malament» i retoladors de colors.

Activitat 5: Les famílies també hi participen

5 min

Es lliura a cada infant un full que el professional també ha de dividir en «Estimar bé / Estimar malament». Els infants se n'han d'endur a casa aquest full per omplir-lo amb les seves famílies. Després han de tornar-lo a la sessió següent.

Materials

Fulls dividits en «Estimar bé / Estimar malament» per a cada infant.

2a SESSIÓ: SECRETS SÍ, SECRETS NO

60 min

Títol que hem d'escriure a la pissarra de l'aula:

SECRETS SÍ: els podem guardar (dibuixam un cercle verd al costat), SECRETS NO: no els podem guardar (dibuixam un cercle vermell al costat)

Objectius

1. Ajudar els infants a diferenciar entre els secrets que es poden guardar (secrets sí) i els secrets que s'han de contar (secrets no), ja que aquests impliquen algun perill, dany o molèstia per a un mateix o per als altres.
2. Mostrar i guiar els infants perquè sàpiguen com actuar quan algú els explica un secret que haurien de contar (secret no).

Introducció

Per saber si podem mantenir un secret o si hem de contar-lo hem de valorar les conseqüències que té guardar-lo. Per exemple, si una persona adulta pega una bufetada forta a un amic teu i no explicam a ningú el que ha passat, ningú no pot ajudar el teu amic i pot ser que aquest incident es repeteixi. En aquest cas, hem de contar a una persona adulta de confiança el que ha passat.

A continuació, els explicam que hi ha secrets que es poden i s'han de guardar; són els que ens fan sentir bé i que fins i tot poden resultar molt divertits, com quan s'organitza una festa sorpresa d'aniversari a un amic. En canvi, els secrets que no hem de guardar són els que ens molesten, els que ens fan mal o fan mal a altres persones; per exemple, si una amiga t'explica que un altre company li ha robat el berenar.

Nota important:

SECRETS SÍ: Si els guardam, ningú no en surt danyat.

SECRETS NO: Si no els explic, algú en surt danyat.

Activitat 1: Recordem la sessió anterior**10 min**

Hem de demanar als infants els fulls sobre «Estimar bé / Estimar malament» amb l'objectiu d'assegurar-nos que s'ha fet aquesta activitat. Després els hem de tornar els fulls i els hem de dir que se'ls poden quedar perquè ho recordin sempre.

Hem de demanar a alguns infants que ens diguin alguna cosa que han après a la sessió anterior.

Activitat 2: Pluja d'idees sobre els secrets**10 min**

Hem de preguntar als infants què és un secret, si algú els ha explicat un secret, si han sabut guardar-lo, si han contat mai un secret a algú.

Els hem d'explicar que han de contar els secrets que fan mal a algú i que poden guardar els que no fan mal a ningú.

IMPORTANT:

Cal relacionar el tema de la sessió amb el conte de n'Estela.

- Situació de na Llúcia i n'Estela: És un secret que n'Estela podia guardar o que hauria d'haver explicat?
- Situació de l'oncle Anselm i n'Estela («això és un secret entre tu i jo», «no el pots dir a ningú perquè els teus pares s'enfadaran amb tu»): Què passarà si n'Estela guarda aquest secret? Algú en surt danyat? Qui? Per què l'oncle Anselm diu a n'Estela que és un secret i que no digui res? Què vol aconseguir?

Materials

Conte de n'Estela.

Activitat 3: La capsa dels secrets

30 min

Abans de fer l'activitat, hem de preparar la capsa dels secrets. Es pot utilitzar qualsevol capsa, per exemple, una capsa de sabates folrada d'una manera alegre i que sembli que té una sorpresa. En aquesta capsa hi hem de ficar uns paperets amb els «secrets sí» i els «secrets no» escrits, per exemple, enrotllats i enganxats amb un clip (annex 3).

Repartim els semàfors als infants, els recordam per a què serveix cada color (vegeu el títol de la pissarra) i els explicam l'activitat.

El professional ha de pensar un número de l'1 al 10 i qui l'endevini ha d'agafar un secret de la capsa i l'ha de lliurar al professional.

De nou, dos professionals han de representar cada secret. En acabar cada representació, els infants han d'aixecar el semàfor amb el color que ells considerin:

Verd: Secret sí

Vermell: Secret no

En haver aixecat el semàfor, comentam les situacions: per què has aixecat vermell/verd?, en surt algú danyat?, qui?, què s'hi pot fer?, etc.

Secrets per a infants de 6 a 8 anys (1r i 2n primària)

Secret 1: Ta mare organitza una festa sorpresa per a ton pare i et demana que no ho diguis a ningú perquè és un secret. **Secret sí. Ningú no en surt danyat, podem guardar el secret.**

Secret 2: El teu veí t'ha dit que et comprarà unes llepolies si vas a casa seva a mirar una pel·lícula («No ho diguis a ningú perquè és una cosa només entre tu i jo»). **Secret no. En surten danyats els pares perquè no sabran on ets i estaran preocupats. Sempre hem d'avisar-los abans de fer res i demanar-los permís.**

Secret 3: Una companya de classe et comenta que vol fer una sorpresa a la mestra; li vol regalar unes flors per al seu aniversari, però és un secret. **Secret sí. Ningú no en surt danyat, podem guardar el secret.**

Secret 4: Un amic t'explica que la seva tia li fa coses que el fan sentir malament i trist, i et demana que no ho diguis a ningú. **Secret no. En surt danyat el teu amic.**

Secret 5: La parella de ta mare et demana que us faceu unes fotos junts i et diu que només podreu veure-les tu i ell, ningú més. **Secret no. En surts danyat tu. Les fotos no tenen res de dolent i s'han de poder ensenyar, per exemple, a la teva mare perquè vegi com han quedat de boniques.**

Secret 6: Al parc un senyor et diu que a casa seva té moltes joguetes fantàstiques del seu fill, que si vols t'hi convida perquè en triïs una, que te la regala i que no cal que avisis ningú perquè només serà un moment. **Secret no. En surten danyats els teus pares. Sempre hem d'avisar-los abans de fer res.**

Secret 7: Tu has explicat a una amiga que l'altre dia, quan jugaves amb la consola amb el teu cosí, aquest et va començar a tocar i a tu no et va agradar la manera com ho feia. Li dius que no ho expliqui

a ningú. **Secret no. En surts danyat tu.**

Secrets per a infants de 9 a 11 anys (a partir de 3r primària):

Hem de substituir el secret número 2 pel secret 8 i el secret número 6 pel secret 9. D'aquesta manera, l'activitat serà més adequada a l'edat del grup.

Secret 8: Un company de classe o del centre ha dit que li agrada la teva millor amiga i que per favor no ho diguis a ningú, però tu ho has penjat en una xarxa social. **Secret no. En surt danyat el teu millor amic.**

Secret 9: Un grup d'al·lots més grans que tu et diuen que, si vols entrar al seu club, has de passar una prova que és despullar-te davant seu i no dir-ho a ningú. **Secret no. En surts danyat tu.**

Materials

Capsa dels secrets, semàfors (annex 1), secrets (annex 3) i material per disfressar-se.

Activitat 4: Les famílies també hi participen

Es reparteix a cada infant un dibuix de n'Estela perquè el pintin a casa (annex 4). A l'altra cara del dibuix, hi han d'escriure amb les seves famílies un exemple de «secret sí» i un de «secret no».

Hem d'afegir darrere el dibuix una petita explicació perquè les famílies entenguin a què es refereix «secret sí» i «secret no» (vegeu el quadre blau d'aquesta sessió). També hi hem d'afegir un exemple perquè s'entengui millor.

A la sessió següent els infants han de lliurar aquest full al

professional. Amb tots els fulls que lliuren els infants, hem de fer un llibret dels secrets i l'hem de penjar a El Racó de n'Estela.

Materials

Fulls amb dibuixos de n'Estela (annex 4) i tapes de cartolina per al llibret, aparell per fer forats i corda per fer el llibret de secrets.

3a SESSIÓ: DIR NO

60 min

Títol que hem d'escriure a la pissarra de l'aula:

DIR SÍ, DIR NO

Objectius

1. Ajudar els infants a reconèixer el seu dret a dir «no» davant situacions que no els agradin o facin mal a ells mateixos o a altres persones.
2. Ensenyar-los que identifiquin diferents maneres de mostrar als altres els seus sentiments davant diferents situacions, especialment si es tracta de situacions perjudicials per a ells mateixos o per als altres.

Introducció

En les relacions entre l'infant i la persona adulta encara s'estableix un model de poder basat en la creença, per part de l'adult, que l'infant és de la seva propietat i que, per tant, sempre ha de fer el que la persona adulta vol.

Davant aquest model, força arrelat en la nostra societat, hem d'ensenyar als més petits que hi ha el dret de qualsevol persona a dir «no» davant situacions que els fan sentir malament, siguin sexuals o no, i que ningú no té dret a obligar una altra persona a fer una cosa que no vol fer, o bé perquè no li convé o bé perquè el fa sentir malament, encara que sigui una persona adulta i fins i tot pretengui fer creure a l'infant que si s'hi nega fereix els seus sentiments.

No hem de concloure que tot és un abús de poder i que totes les persones que el tinguin n'abusen, sinó que hem de

diferenciar entre les persones que usen el poder per protegir, ajudar i garantir la seguretat i el benestar d'altres, i les que usen el poder a benefici propi.

Sabem que hi ha situacions en què ens resulta difícil dir «no», sobretot si la persona que ens demana alguna cosa (agressor o agressora) és algú que estimam i admiram o coneixem bastant. No obstant això, hi ha formes de dir «no» sense ferir els altres, per exemple: «Em sap greu, però no vull fer-ho», «no, no crec que sigui correcte», «em sap greu, però no m'interessa», «preferesc no fer-ho», «no, no m'agrada fer això».

Dir «no» té avantatges, com, per exemple, evitar que s'aprofitin de nosaltres, que els altres sàpiguen quins són els nostres sentiments i, per tant, que no tornin a fer-nos aquesta petició. Si no és així i en dir «no» no ens fan cas, sempre hem de demanar ajuda en el mateix moment o hem de contar a algú el que ens han fet perquè no ens ho tornin a fer.

Nota important:

És molt important recalcar als infants el següent. Has de dir «no»:

- Quan et poden fer mal.
- Quan estàs en una situació de perill.
- Quan algú en pot sortir danyat.
- Deim «no» quan no ens ve de gust o no ens agrada fer alguna cosa. No obstant això, hem de tenir en compte que, de vegades, hi haurà coses que no ens vénen de gust però que hem de fer perquè ens sentirem millor; de la mateixa manera, hi haurà coses que volem fer però no podrem o no haurem de fer per diferents raons.
- També hem d'acceptar el «no» que ens donin altres persones.
- Tothom té responsabilitats: les nostres famílies tenen la responsabilitat de cuidar-nos i respectar-nos, nosaltres tenim la responsabilitat de cuidar-los i respectar-los, els nostres mestres i mestres tenen la responsabilitat d'ensenyar-nos coses i de respectar-nos, etc.

Activitat 1: Recordem la sessió anterior

10 min

Hem de demanar els dibuixos sobre els secrets amb l'objectiu d'assegurar-nos que han fet aquesta activitat. En la propera sessió hem d'entregar el llibret dels secrets per penjar-lo a El Racó de n'Estela.

Després hem de demanar a alguns infants que ens diguin alguna cosa que han après en la sessió anterior.

Activitat 2: Pluja d'idees sobre el nostre dret a dir «no»

10 min

Hem de demanar als infants situacions o moments en els quals creuen que poden dir «no» a alguna cosa o a algú i per què, i situacions en què ho hagin fet.

Pauta que hem de donar als infants: Sobre la situació que plantejes, en surt algú danyat?, et trobaves en una situació de perill?, com et feia sentir aquesta situació?, per què vares dir no?

En aquesta activitat es tracta de crear un debat i de fer-los entendre que també, de vegades, hi ha coses que ens demanen que fem i no ens ve de gust fer-les en aquell moment, però que allò que ens demanen no ens fa mal, ni ens posa en una situació de perill ni tampoc afecta terceres persones. A més, ens ho demanen només perquè estiguem millor. Exemples d'aquesta situació són:

- Quan ens diuen que hem de banyar-nos, però en aquell moment no ens ve de gust.

- Quan no volem anar a escola perquè aquell matí estam molt cansats i no volem aixecar-nos.

IMPORTANT:

Cal relacionar el tema de la sessió amb el conte de n'Estela.

- Situació de na Llúcia i n'Estela. Quina de les dues té dret a dir «no» i per què? Com se sent n'Estela si no diu «no»? Com se sent si diu «no»?
- N'Estela hauria pogut dir-li: «No, ara el llegesc jo i te'l deixaré després», o qualsevol altra explicació. Na Llúcia hauria d'haver respectat aquest «no». Cal recalcar que no podem fer mal als altres perquè ens diguin «no» a alguna cosa que nosaltres volem.
- Situació de n'Estela i sa mare que la pentina. Les mateixes preguntes.
- La mare de n'Estela, com que l'estima i la respecta, continua pentinant-la d'una manera més suau.
- Situació de l'oncle Anselm quan fa carícies dolentes a n'Estela. Les mateixes preguntes.
- N'Estela diu al seu oncle que el que li fa «no» li agrada. L'oncle l'hauria d'haver escoltada i l'hauria d'haver respectada.

Materials

Conte de n'Estela.

Activitat 3: No em ve de gust, no m'agrada

15 min

Hem de donar un full en blanc a cada nin i nina perquè escriguin el títol d'aquesta activitat (l'hem d'haver escrit a la pissarra) i, a continuació, han d'escriure una llista de cinc coses que no els agrada fer o no els ve de gust.

Quan hagin acabat, de manera aleatòria, hem de demanar-los que diguin en veu alta alguna cosa que hagin escrit. A continuació, hem

de fer la pregunta: Té [nom del nin o la nina] dret a dir «no»? Hem de comentar entre tots aquesta pregunta posant èmfasi en el tema de les responsabilitats (vegeu el quadre blau).

En acabar, els hem de demanar que ens lliurin aquests fulls.

En el cas de primer i segon de primària, podem fer aquesta activitat oralment, segons el que consideri el professional.

Materials

Folis, llapis/bolígraf i/o colors.

Activitat 4: Anàlisi d'històries

25 min

Es reparteix a cada nin i nina una targeta plastificada amb SÍ i una altra amb NO (annex 5) i els explicam l'activitat.

Hem de treballar quatre situacions que han d'escenificar dos professionals. En acabar cada situació, a la pregunta: Pot o ha de dir «no»? els nins i nines han d'aixecar la targeta SÍ o NO segons el que considerin.

Després d'haver aixecar les targetes, hem de comentar les situacions: Com se sent cada personatge? algú en surt danyat?, si dic «no» ofenc o faig sentir malament algú?, algú està en una situació de perill?

Situació 1: El teu germà gran ha anat a passejar el ca mentre tu miraves una pel·lícula en DVD. En arribar a casa, et demana que donis aigua al ca, ja que ell ha de preparar el sopar perquè és dimecres i aquell dia els vostres pares arriben tard a casa de la feina. Tu li dius que no perquè està a punt d'acabar la pel·lícula. **SÍ. Pots aturar la pel·lícula un moment. Has d'ajudar**

els altres. Si dius no, ofens de veritat el teu germà.

Situació 2: Un veí et convida a casa seva per mostrar-te uns canets acabats de néixer. Et diu que facis via i que hi vagis en aquell moment perquè ara mamen i estan molt graciosos. Et diu que no n'avisis ningú. **NO. Recordem que, sigui el que sigui, sempre has d'avisar un adult d'allò que fas. Podries estar en una situació de risc, de la qual tu sortiries danyat. A més, si no avises els teus pares, els fas mal.**

Situació 3: Un cosí teu et toca d'una manera que a tu no t'agrada però ell sempre es porta molt bé amb tu i sembla que, si el rebutges, es disgustarà; tu l'estimes molt i no vols veure'l trist. **NO. Potser utilitza el xantatge emocional per fer-te sentir malament, però si no li dius «no», seràs tu qui se sentirà molt malament. El teu cosí, en realitat, et farà sentir que l'ofens, però no és veritat. Si t'estimàs bé, no voldria fer-te una cosa que et pot danyar.**

Situació 4: Ton pare et desperta per anar a classe però és un dia d'aquests que plou molt i creus que no et trobes bé. **SÍ. Anar a classe suposa una cosa molt bona i ton pare vol que estiguis bé, per això insisteix perquè t'aixequis. Si no hi vas, serà una cosa dolenta per a tu.**

Materials

Targetes amb SÍ i NO (annex 5) i material per disfressar-se.

4a SESSIÓ: PERÒ, JO EN SOM CULPABLE?

60 min

Títol que hem d'escriure a la pissarra de l'aula:

QUI N'ÉS CULPABLE?

Objectius

1. Aconseguir que els infants tinguin clar que davant una situació d'abús **mai no en són culpables**.
2. Aconseguir que els infants compreguin que la responsabilitat de l'abús és sempre de la persona agressora.
3. Ampliar els coneixements dels infants sobre els tipus d'estratègies que utilitzen les persones agressores perquè els infants se sentin culpables de l'abús: xantatge emocional i manipulació.

Introducció

Una de les conseqüències emocionals que solen derivar de l'abús sexual infantil és el sentiment de culpa en la víctima.

Hem de tenir en compte, i això és un factor clau, que a diferència de l'agressió sexual, en l'abús sexual infantil no hi sol aparèixer violència física. La persona abusadora utilitza la manipulació per fer creure al nin o nina que no hi ha res de dolent en el que fa, que l'estima molt i que és el seu preferit o preferida; l'amenaça fent-li creure que si diu el que passa hi haurà conseqüències negatives per al nin o nina o per a altres persones, i utilitza els suborns per aconseguir el que vol del menor i generar un sentiment de deute. Finalment, li fa guardar el secret com una cosa especial entre tots dos, de manera que aconsegueix que el menor senti que ell accedeix a allò que fan i que també n'és responsable. El menor així ho creu i neix el

seu sentiment de culpabilitat.

Hem de deixar clar als infants que ells o elles **mai no tenen la culpa** de les accions de la persona abusadora. És important insistir que la culpa de l'agressió és **sempre** de la persona agressora.

Cal explicar-los que les persones que fan coses desagradables o abusen dels infants utilitzen la mentida, les amenaces, el xantatge i els suborns perquè sentin por, vergonya i culpa pel que ha succeït.

Poden utilitzar frases com: no és res dolent; ens ho passarem molt bé; serà el nostre secret; jo sé que això a tu també t'agrada; si no fas el que et dic faré mal a algú que tu estimes; si li contes el que passa, la teva mare t'abandonarà o es tornarà boja; si ho contes, ningú no et creurà; si ho contes, tots creuran que és per culpa teva; tu seràs el responsable que es destrueixi la família.

Nota important:

- Per més que hagi fet alguna cosa que no està bé, ningú no té dret a fer-me mal per això.
- Jo, com a nin/a, no tenc la culpa de la violència de ningú.
- Un pot fer coses que no estiguin bé, però això no vol dir que sigui culpable.
- Si tu ets violent amb algú, tu n'ets el responsable i no l'altre.
- Per ser conseqüent amb els teus actes i fer-te'n responsable, has de demanar perdó.

Activitat 1: Recordem la sessió anterior

10 min

Hem de demanar a alguns nins i nines que ens diguin alguna cosa que han après en la sessió anterior.

Activitat 2: Pluja d'idees sobre la culpabilitat

10 min

Pauta que es pot donar als infants: Pots explicar alguna cosa de la qual hagis estat responsable? Com et vares sentir? Com creus que es va sentir l'altra persona? Què vares fer per solucionar-ho? I una cosa que t'han fet a tu? Com et vares sentir? Què va fer l'altra persona per solucionar-ho? Creus que era just?

IMPORTANT:

Cal relacionar el tema de la sessió amb el conte de n'Estela.

- Situació de na Llúcia i n'Estela. Qui n'és responsable? Per què? Com s'ha sentit cada una?
- Situació de l'oncle i n'Estela. Qui n'és responsable? Per què? Com s'ha sentit n'Estela?

Materials

Conte de n'Estela.

Activitat 3: Anàlisi d'històries

30 min

Amb aquesta activitat, hem de diferenciar entre:

- Quan som responsables d'una situació. Cal que ens adonem que, quan som responsables d'alguna cosa, hem de tractar de solucionar-la i explicar-la. L'hem d'explicar a la persona afectada o també demanar ajuda a una altra persona adulta perquè ens aconselli sobre com fer-ho en el cas que no trobem les paraules.
- Quan nosaltres no som responsables d'una situació però una altra persona vol fer-nos sentir així amb paraules

desagradables, amenaces i xantatges. Nosaltres sabem que no en som culpables, però tenim por. És una por molt normal, pot passar a tothom, però aquesta sensació desapareixerà en el moment en què expliquem a una altra persona adulta el que ha passat, perquè així ens sentirem protegits.

Hem de repartir als infants la targeta amb SÍ i NO (annex 5) i els hem d'explicar l'activitat.

Hem de treballar quatre situacions; aquesta vegada les escenificaran els nins i nines, llevat de la quarta situació, que l'han de fer dos professionals. Cal dividir el grup en tres subgrups i els professionals els han de preparar per a la representació.

En acabar cada representació, els nins i nines que l'hagin presenciada han de respondre a la pregunta: **És [nom de la protagonista] responsable del que ha passat? Els infants han d'aixecar la targeta del SÍ o la del NO segons el que considerin.**

A continuació, cal aprofundir una mica més cada situació:

Qui és responsable del que ha succeït i per què?

Com s'ha sentit cada personatge?

Què hauria de fer cada un? (Cal remarcar la importància de demanar ajuda a algú si no podem solucionar la situació sols; també cal remarcar la importància de demanar perdó.)

Situació 1: Jugant amb la pilota a la sala de casa trencau el gerro preferit de la vostra mare. En aquesta situació, un dels professionals ha de fer de mare per posar èmfasi en el seu disgust (no tant com enfadada). Els infants han de jugar i un d'ells ha de pegar al gerro amb la pilota (en lloc d'un gerro pot ser un altre objecte i poden jugar d'altres maneres). **SÍ, en són responsables. Cal subratllar el disgust de la mare i la responsabilitat que hi tenen els infants.**

Situació 2: Durant un dinar familiar, els infants, que ja han acabat de menjar, juguen i riuen a la terrassa. La taula està composta per

diversos familiars depenent dels nins i nines que hagin de representar aquesta situació. Els personatges que cal assegurar que hi siguin són el pare, la mare i els infants que juguen. La mare es comença a posar nerviosa perquè no vol que juguin i els diu que s'aturin i que callin. El pare ha d'intentar calmar la mare dient-li que és normal que juguin perquè són nins. En un moment determinat, la mare tira un tassó a terra i es trenca. Es dirigeix als infants molt enfadada i els dóna la culpa del tassó trencat. **Els infants NO en són responsables. En aquesta situació, cal remarcar l'enuig i els nervis de la mare.**

Situació 3: Un grup d'infants juguen en un equip de bàsquet i un dia, després del partit, en tornar al vestidor, l'entrenador pega una bufetada a un d'ells perquè no ha ficat la pilota a la cistella. Diu als infants que tenen la culpa que hagi hagut de pegar el company perquè han jugat molt malament. **Els infants NO en són responsables. En aquesta situació, cal posar èmfasi en l'enuig i la frustració de l'entrenador.**

Situació 4: Na Paula és una nina de 7 anys. Sa mare li ha demanat que agafi una carta de la bústia. Després d'agafar-la, està a punt de pujar cap a casa seva i es troba una veïna a l'entrada:

V.: Hola, Paula, em coneixes?

P.: No et conec, no sé qui ets.

V.: Som la veïna de dalt. Em podries ajudar a pujar les bosses de la compra a casa, és que pesen molt?

P.: D'acord, les duré fins a l'ascensor.

V.: Ja que véns, puja amb mi a casa i et mostraré l'habitació de la meva néta; està plena de joguets, t'encantaran.

P.: Primer ho he de dir a ma mare, potser voldrà venir amb nosaltres.

V.: No te'n preocupis, serà un momentet.

P.: Bé, només un momentet.

Són a l'habitació de la néta.

P.: Oh, quantes juguetes!

V.: Ara jugarem a un joc molt divertit. Ens llevam una mica la roba i ens pintam el cos amb dibuixos de colors. I després ens podem fer unes fotos i així ens convertirem en les divines de Patito Feo (sèrie televisiva). Lleva't els calçons.

La veïna agafa un retolador i, dissimulant, la comença a tocar i a acariciar.

P.: Això no és un joc, no és divertit, me'n vull anar a casa.

La veïna no li fa cas i continua tocant-la.

P.: Me'n vaig a casa a explicar-ho a ma mare.

V.: Si ho contes a ta mare, et renyarà, s'enfadarà molt amb tu i te'n donarà la culpa per haver pujat i haver-te llevat els calçons.

En aquesta situació convé destacar que na Paula no és culpable de res. L'han enganyada perquè li han dit que anava a veure uns juguetes (xantatge emocional).

No ha avisat la seva mare, està malament no haver-ho fet, però no per això és responsable del que li ha passat a casa de la veïna.

Si et passa això, ho has de contar a algú perquè t'ajudi i no et torni

a passar. Si no ho contes, la veïna et tornarà a enganyar un altre dia i et farà el mateix.

Materials

Targetes amb SÍ i NO (annex 5) i material per disfressar-se.

Activitat 4: Les famílies també hi participen: la targeta del perdó

10 min

Es reparteix a cada nin i nina la targeta del perdó (annex 6), que posa el següent:

Per una cara:

PARES / MARES

Et deman perdó per...

M'agradaria que em demanassis perdó per...

Per l'altra cara:

NINS / NINES

Et deman perdó per...

M'agradaria que em demanassis perdó per...

Cada infant ha de posar el seu nom a la targeta i omplir la part que li correspon de la targeta. Després l'ha de dur a casa perquè son pare, sa mare o la persona que el cuida (cada infant ha de triar la persona amb la qual passa més temps, és a dir, la persona que, en el cas que no siguin son pare o sa mare, en faci la funció) també empleni la targeta.

Es tracta que vegin que tothom es pot equivocar i que demanar perdó és una de les formes que hi ha per solucionar una situació.

Si a cap nin o nina o se li acut res en aquest moment, ho pot escriure quan se li acudeixi.

Materials

Targetes del perdó (annex 6).

5a SESSIÓ: DEMANAR AJUDA

60 min

Títol que hem d'escriure a la pissarra de l'aula:

DEMANEM AJUDA

Objectius

1. Guiar els infants perquè identifiquin els adults de confiança i fomentar que els demanin ajuda quan la necessitin.
2. Fomentar que els infants s'ajudin mútuament i que s'adonin de la importància que té ajudar-se els uns als altres.

Introducció

Començam la sessió comentant que totes les persones, en algun moment, podem tenir problemes o trobar-nos davant situacions que no sabem ben bé com resoldre. Per això, és important confiar en altres persones, perquè ens ajudin a resoldre els nostres conflictes. De vegades, els problemes són tan greus que no ens deixen dormir i ens fan sentir molt malament; aquest és un motiu de pes per sol·licitar ajuda a algú de confiança. Aquesta persona pot ser un amic o amiga; però si es tracta d'alguna cosa que ens fa mal a nosaltres o a altres persones, també ho hem d'explicar a un adult de confiança, que pot ser el pare, la mare o la persona que ens cuida, però també un professor, un entrenador, un altre familiar o un altra persona adulta si som al carrer o en un espai públic.

Si algú ens fa mal o fa mal a altres persones, el millor és demanar ajuda i no guardar aquest secret, ja que ens pot crear un gran malestar.

Nota important:

- Demanam ajuda quan ens fan mal o algú en surt danyat. No ens ha d'importar si els altres pensen que fem d'espies, allò important és com ens sentim. Si consideram que necessitam, cal demanar-la. Es pot dir de qualsevol manera, demanar ajuda o fer d'espia, és igual, allò important és fer-ho.
- Demanam ajuda només a persones en qui confiam (família, escola, etc.). En situacions de perill extrem, podem demanar ajuda a qualsevol persona, com ara quan hi ha un incendi a casa, un accident, etc.
- De vegades, en demanar ajuda podem sentir que traïm algú, però hem de triar: o bé aquesta traïció aparent o bé que no ens facin més dany a nosaltres o a algun dels éssers estimats. En realitat, és l'altra persona la que ens traeix.

Activitat 1: Recordem la sessió anterior

10 min

Hem de demanar als infants les targetes del perdó per assegurar-nos que han fet aquesta activitat. Després les hi hem de retornar i els hem preguntarem com els ha anat l'activitat. Cal subratllar que es tracta d'una manera de solucionar alguns conflictes. Els hem de dir que les poden usar sempre que vulguin amb les seves famílies.

No hem de llegir les targetes en veu alta; a més les han de guardar ells, ja que el contingut és molt personal.

Després hem de demanar a alguns infants que ens diguin alguna cosa que han après en la sessió anterior.

Activitat 2: Pluja d'idees sobre demanar ajuda

10 min

Preguntam als nins i nines si alguna vegada han demanat ajuda, si

els han demanat ajuda a ells, com varen reaccionar en aquestes situacions, com es varen sentir, si varen tenir dubtes a l'hora de demanar ajuda, si els va fer vergonya, etc.

IMPORTANT:

Cal relacionar el tema de la sessió amb el conte de n'Estela.

- Situació de na Llúcia i n'Estela: A qui podia demanar ajuda n'Estela i com? Si no demanava ajuda, què podia passar? Per què n'Estela no va demanar ajuda? Què li podríem dir per a la propera vegada?
- Situació de l'oncle Anselm i n'Estela: Com va demanar ajuda n'Estela? Què va passar després que ella demanàs ajuda? Què hauria passat si no hagués demanat ajuda?

Hem de parlar de les conseqüències que es desprenen de situacions en les quals no demanem ajuda i de situacions en les quals sí que ho en demanem.

Materials

Conte de n'Estela.

Activitat 3: Ajudem altres amics i amigues! Anàlisi d'històries

30 min

Hem d'explicar als infants l'activitat. Cal treballar amb quatre situacions, les quals han de representar els infants. En aquestes situacions, un nin o nina té un problema i cal resoldre'l.

Hem de dividir el grup en quatre subgrups i cadascun ha de representar una situació davant els altres que prèviament hauran preparat amb l'ajuda dels professionals.

En acabar cada representació, tots els altres hauran de respondre les preguntes següents:

Per què se sent malament?

Què hauria de fer? (Cal fomentar que es vegi la necessitat de demanar ajuda i en quines persones confia el protagonista per fer-ho).

Què passaria si no demanàs ajuda?

Situació 1: La mare de na Marta està malalta i fa dies que no la pot dur a escola, per això la hi haguda d'acompanyar el seu veí Pere. Aquest, de camí a casa, ha obligat na Marta a asseure's damunt seu a l'autobús i s'hi ha acostat massa. A na Marta no li ha agradat el que li ha fet, encara més, ho ha detestat. Na Marta no en vol preocupar sa mare perquè està malalta.

Situació 2: La germana de na Llúcia l'obliga a fer-li el llit cada dia i, si s'hi nega, li diu que desfarà el seu i dirà als seus pares que na Llúcia no fa el llit. Na Llúcia no sap què fer. Intentarà dir a la seva germana que això li fa mal i que li sembla injust; la germana no li farà ni cas.

Situació 3: A l'escola hi ha uns nins que cada dia al pati roben el berenar a en Lluís. Aquests nins li han dit que no se li acudeixi dir res perquè són més grans que ell i li pegaran. En Lluís ho explica al seu millor amic, però li diu que no digui res perquè els pegaran una pallissa a tots dos.

Situació 4: Na Tània és a l'autobús escolar de camí a casa i, de sobte, veu sortir fum de darrere un seient. Té molta por i es queda paralitzada. Na Tània demana ajuda a una persona que no coneix. **En aquesta situació es treballa una situació de perill extrem. Es tracta que els infants diferenciïn quan cal demanar ajuda a una persona desconeguda i quan ho han de fer a persones de més confiança.**

Amb aquestes quatre situacions en què els infants cerquen ajuda en l'entorn més proper, hem d'intentar que tots els infants ampliïn els seus recursos per demanar ajuda i tinguin clar a qui dirigir-se i on

fer-ho:

- A casa, a les persones adultes que viuen amb nosaltres.
- A l'escola, als amics, als professors, als psicòlegs, als logopedes, als educadors socials del centre, a qualsevol persona adulta que treballa al centre i que ens inspira confiança.
- En un lloc públic i obert (carrer, parc, etc.), pot ser a un policia o a qualsevol persona adulta que ens inspire confiança; encara que ens faci vergonya, ells ens ajudaran.
- En una situació de perill extrem es pot demanar ajuda a qualsevol persona.

Materials

Material per disfressar-se.

Activitat 4: Tu decideixes, demana ajuda!

10 min

(Només per a grups a partir de 9 anys, 3r de primària)

Hem d'entregar a cada infant un full amb preguntes perquè individualment triïn l'opció adequada (annex 7). Després hem de comentar la resposta correcta i entre tots hem d'explicar per què.

Materials

Full amb preguntes (annex 7).

Activitat 5. Cartolina: on, a qui i com

10 min

Aquesta activitat consisteix que els infant identifiquin persones adultes en qui tinguin confiança per demanar ajuda. Per fer-ho, els hem de repartir el full de «Demanar ajuda» (annex 8) en què apareixen diferents situacions. Ells han de respondre on transcorre (a casa, al carrer, a l'escola, etc.); a qui demanarien ajuda (a un amic o amiga, a la mare, al pare, a la professora, a l'àvia, etc.), és important que posin noms, i com (parlant, escrivint una carta, per telèfon, cridant, etc.).

En el cas d'infants de primer i segon de primària que no sàpiguen escriure prou per fer aquesta activitat de forma individual, la poden fer en grup, per a la qual cosa podem copiar el full «Demanar ajuda» en una cartolina gran, la qual hem de penar a la pissarra, i poden fer l'activitat en veu alta i amb la participació de tota la classe.

Aquesta decisió és a càrrec del professional.

Materials

Full «Demanar ajuda» (annex 8), bolígrafs o llapis i cartolina per als més petits.

AVALUACIÓ I COMIAT

40 min

En haver fet totes les sessions, hem de fer l'avaluació final. Aquesta avaluació consta de les eines següents:

Qüestionari d'avaluació per als infants

El podem fer una vegada acabada la darrera sessió, deixant un descans entre sessió i avaluació.

Hem de lliurar a cada nin i nina un qüestionari senzill amb el qual avaluarem la comprensió dels coneixements que han adquirit durant les cinc sessions.

Per a primer i segon de primària, recomanem que el professional llegeixi en veu alta cada pregunta del qüestionari per facilitar-ne la comprensió i que els infants les responguin explicant el que sigui necessari. A tercer, quart i cinquè de primària, poden contestar el qüestionari de manera individual i per escrit, i després l'han d'entregar.

En haver acabat, el professional ha de promoure que els infants facin comentaris sobre les activitats i els coneixements que han adquirit.

Fitxa de respostes dels qüestionaris dels infants

Aquest senzill document recull informació sobre l'edat del grup, el nombre de nins i el de nines, el curs al qual pertany cada un, el total de respostes dels qüestionaris i les observacions sobre els comentaris fets pels infants després d'haver passat els qüestionaris.

Avaluació/opinió del professional

En aquesta full, els professionals que han fet les activitats amb els infants poden indicar quins són els aspectes positius

i negatius del programa, suggeriments, etc. En acabar aquesta avaluació, se n'ha d'enviar una còpia a l'Associació RANA.

Nota important:

És molt important que la persona adulta no interfereixi en les respostes que donen els infants i que insisteixi que han de respondre de forma individual. També ha d'explicar que no es tracta d'un examen i que no és necessari que hi escriguin el seu nom.

Com ja hem comentat, s'ha d'enviar a l'Associació RANA una còpia de l'avaluació final del professional encarregat de fer les activitats amb els infants i també una còpia de la fitxa sobre els qüestionaris. La informació que recullen aquestes pàgines ens és de gran utilitat per fer-hi les millores necessàries i fins i tot per desenvolupar en un futur un programa preventiu més ambiciós. Si no hi ha prou espai per als comentaris, suggerim que s'ampliïn a una altra pàgina i que igualment es faci arribar a l'Associació RANA. Es poden enviar per fax al número 971 724 680, per correu postal a l'Associació RANA, rambla dels Ducs, 13, 07003 Palma, o per correu electrònic a info@asociacionrana.org.

FINAL DEL PROGRAMA: COMIAT

Abans de fer l'avaluació hem d'haver preparat «La capsa amiga». Hem d'utilitzar una capsa de sabates o alguna cosa semblant en què puguem fer una ranura a la part superior. Hem de dir als nins i nines que com a comiat tenim un regal: «La capsa amiga». Quan vulguin dir alguna cosa a tot el grup o als mestres, educadors, etc. i els costi molt fer-ho parlant, ho podran escriure en un paper i ficar-lo a la capsa. Cal que els expliquem que quan escriguin alguna cosa han d'especificar si volen que tot el grup sàpiga el que han escrit, si no volen que ho sàpiga ningú, o a quines persones se'ls ha d'explicar. El guardià d'aquesta capsa sempre ha de ser el responsable del grup, que serà l'únic que podrà llegir els paperets.

Finalment, hem d'agrair als infants tota la feina que han fet i els hem de dir que sempre recordin n'Estela.

QÜESTIONARI D'AVALUACIÓ PER ALS INFANTS

Marcau amb una creu la resposta que pensau que és més adequada:

1. Si algú te fa qualche cosa que no t'agrada i et fa sentir malament, creus que li contaries a una persona adulta?

Sí	No	No ho sé
----	----	----------

2. Has guanyat un concurs, està bé que el teu mestre et doni una abraçada perquè està molt orgullós de tu?

Sí	No	No ho sé
----	----	----------

3. Si et despulles davant una persona major que tu i aquesta comença a tocar-te davall la teva roba interior, creus que tu tens la culpa?

Sí	No	No ho sé
----	----	----------

4. Si un nin o nina major que tu te diu que te pegarà si no fas lo que te diu i si li contes a qualqu, creus que hauries de contar-li a una persona adulta perquè t'ajudi?

Sí	No	No ho sé
----	----	----------

5. Una amiga et conta que el seu oncle, de vegades li demana que sigui a les seves cames i li fa coses que no l'agraden. La teva amiga et demana que no li diguis a ningú perquè li fa vergonya i et diu que confia plenament en tu, creus que hauries de contar-ho a una persona adulta?

Sí	No	No ho sé
----	----	----------

6. El teu pare ha comprat un anell per la teva mare i t'ha demanat que no li diguis a ningú, podem guardar aquest secret?

Sí	No	No ho sé
----	----	----------

7. La teva tia et diu que no serveixes per res i que no saps fer res bé, hauries de dir-li a qualqu per a que t'ajudi?

Sí	No	No ho sé
----	----	----------

FULLS DE RESPOSTES DELS QÜESTIONARIS DELS INFANTS

(Enviar una còpia a l'Associació RANA)

Edat del grup:..... Número de nins:..... Número de nines:

Curs:.....

Entitat/Col·legi:.....

Localitat:.....

Responsable del grup:.....

Dates de realització del programa - especificar quants de dies e intervals de temps entre sessió.....

RESPOSTA	Sí	No	No ho sé
Pregunta 1			
Pregunta 2			
Pregunta 3			
Pregunta 4			
Pregunta 5			
Pregunta 6			
Pregunta 7			
TOTAL			

Observacions sobre l'avaluació dels infants

En aquest apartat podeu exposar els vostres comentaris que han sorgit dels nins i nines durant la realització del qüestionari o del debat que s'hagi realitzat durant aquesta darrera activitat.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

FULL D'OPINIÓ DELS PROFESSIONALS QUE HAN DUT A TERME LES ACTIVITATS DIDÀCTIQUES

(Enviar una còpia a l'Associació RANA)

Responsable del grup:

1. Valori del 0 al 5 el programa

.....

2. Valori del 0 al 5 el nivell de comprensió general dels infants

.....

3. Quines són les principals dificultats que ha trobat en el desenvolupament de les diferents activitats de la guia didàctica?

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

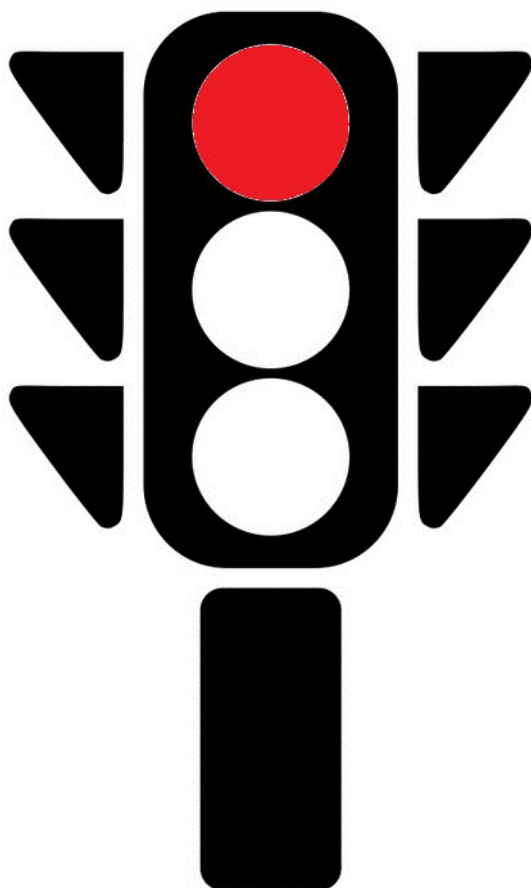
4. Considera que les activitats son apropiades pel grup de edat dels infants?

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

ANEXES

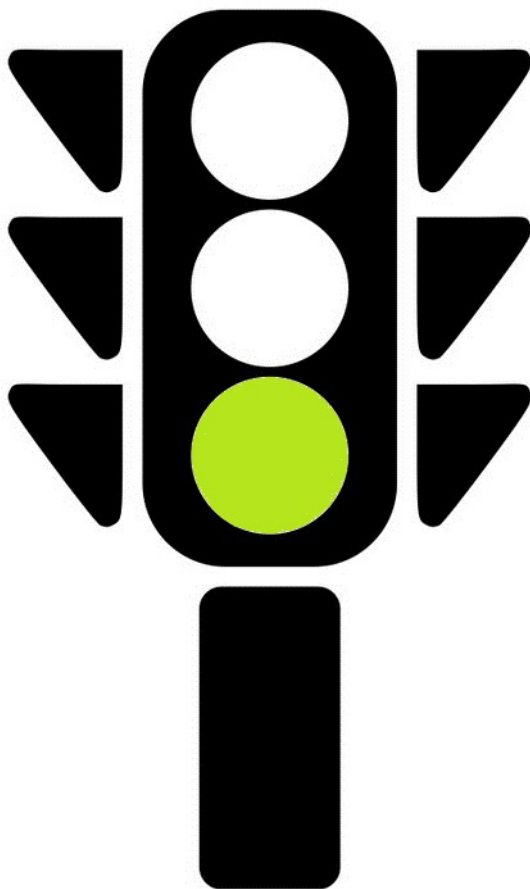
1^a SESSIÓ: APRENDRE A ESTIMAR, SABER ESTIMAR BÉ /
ESTIMAR DE VERITAT

Anexe 1: Semàfors

Nota Important:

Retallarem la part central del semàfor on es mostren els colors.
Una vegada retallats, aferrarem ambdues cares per a que se
formi un rectangle, a on, per un costat, tindrem el semàfor vermell
i, per altre costat, el semàfor verd. Finalment, ho plastificarem.

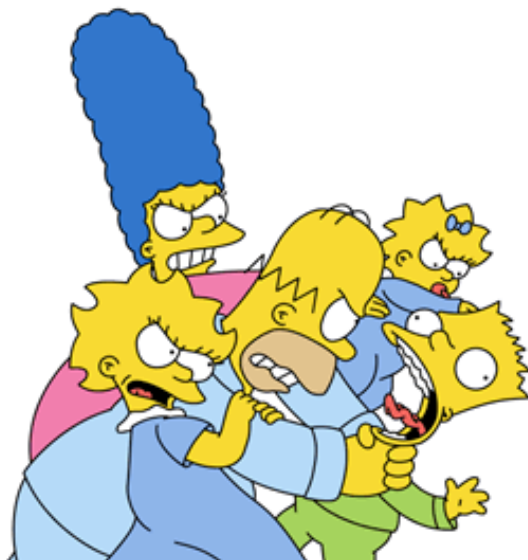

Anexe 2: Dibuixos per aferrar a la cartolina

Nota Important:

Retallarem cada dibuix i ja els podrem aferrar a la cartolina. Si es prefereix es poden utilitzar altres dibuixos, els quals es poden trobar a internet posant: dibuixos estimar bé.

Anexe 3: Secrets per la capsa

Ta mare organitza una festa sorpresa per a ton pare i et demana que no ho diguis a ningú per què és un secret.

El teu veí t'ha dit que et comprarà unes llepolies si vas a casa seva a mirar una pel·lícula («No ho diguis a ningú perquè és una cosa només entre tu i jo»).

Una companya de classe et comenta que vol fer una sorpresa a la mestra; li vol regalar unes flors per al seu aniversari, però és un secret.

Un amic t'explica que la seva tia li fa coses que el fan sentir malament i trist, i et demana que no ho diguis a ningú.

La parella de ta mare et demana que us faceu unes fotos junts i et diu que només podreu veure-les tu i ell, ningú més.

Al parc un senyor et diu que a casa seva té moltes joguetes fantàstiques del seu fill, que si vols t'hi convida perquè en triïs una, que te la regala i que no cal que avisis ningú perquè no més serà un moment.

Tu has explicat a una amiga que l'altre dia, jugaves amb la consola amb el teu cosí, aquest et va començar a tocar i a tu no et va agradar la manera com ho feia. Li dius que no ho expliqui a ningú.

Un company de classe o del centre ha dit que li agrada la teva millor amiga i que per favor no ho diguis a ningú, però tu ho has penjat en una xarxa social.

Un grup d'al·lots més grans que tu et diuen que, si vols entrar al seu club, has de passar una prova que és despullar-te davant seu dir-ho a ningú.

Anexe 4: Dibuixos d'Estela per pintar

Per escriure darrera els dibuixos:

Secrets Sí: Si els guardam, ningú no en surt danyat.

Eixemple: No contar una festa sorpresa.

Secret NO: Si no els explico, algú en surt danyat.

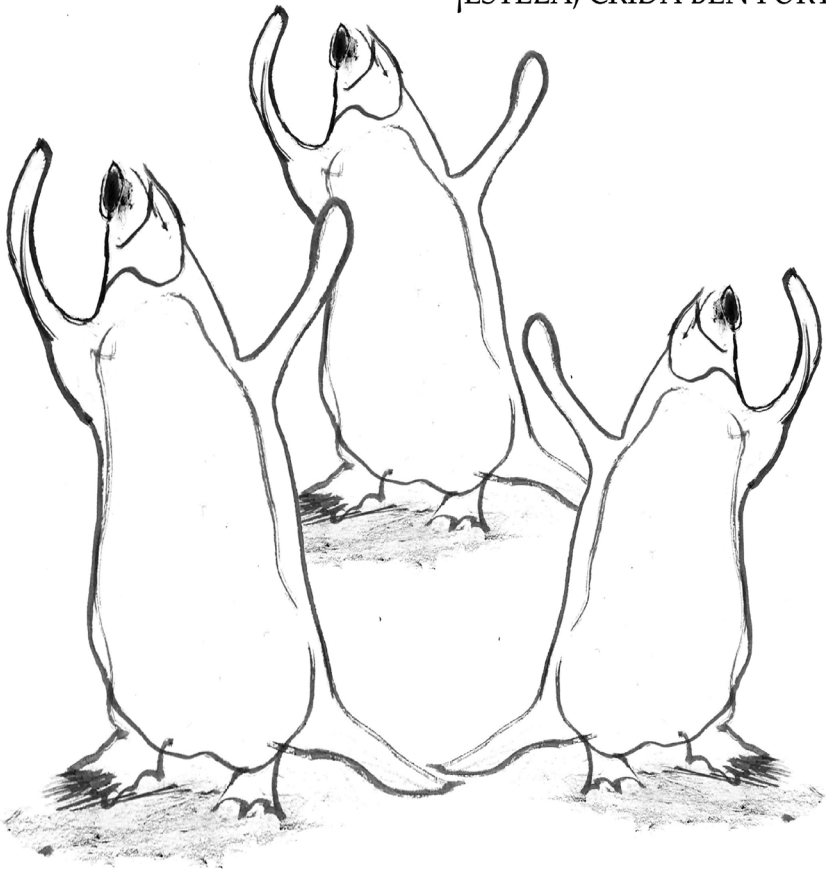
Eixemple: No dir res a ningú quan peguen a una nina. Si no ho dic, la nina surt danyada perquè ningú l'ajudarà.

¡ESTELA, GRITA MUY FUERTE!

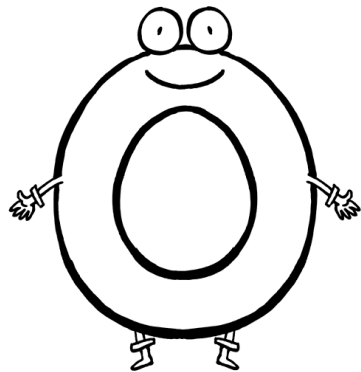
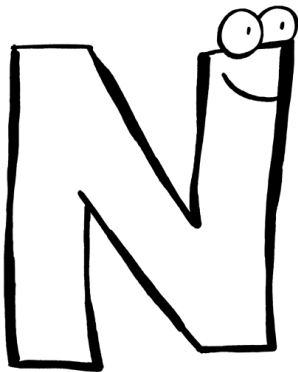
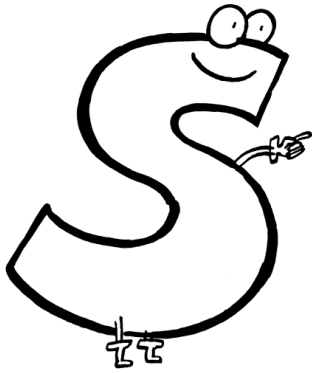
MARTINA

¡ESTELA, CRIDA BEN FORT!

3ª SESSIÓ: DIR NO

Anexe 5: Targetes del Sí - NO

Nota Important:

S'ha de pintar el SÍ en verd i el NO en vermell. Ho retallam com una targeta i ho unim de manera que quedi, per una banda, SÍ i, per altra banda, NO. Finalment, ho plastificarem.

4ª SESSIÓ: PERO, JO SOC CULPABLE?

Anexe 6 : Targeta del perdó.

PARES | MARES

Et demano perdó per...

M'agradaria que em demanis perdó...

NIN | NINES

Et demano perdó per...

M'agradaria que em demanis perdó per...

5ª SESSIÓ: DEMANAR AJUDA

Anexe 7: Qüestionari

1-T'agradaria xerrar d'alguna cosa que t'han fet, però tens por de que no et creguin.

- A. Cerques xerrar amb qualquú que et cregui.
- B. Decideixes no xerrar amb ningú.
- C. Penses que no et creuran o que s'enfadaran.

2-Algú més gran que tu t'amenaça amb pegar-te si no fas el que et demana.

- A. Li obeeixes perquè tens por.
- B. Li expliques a una persona en qui confies.
- C. No saps que fer i plores.

3-Una persona adulta vol que tu el miris sense roba.

- A. T'allunyes i cerques a algú per explicar-li.
- B. Et sents incòmode i no saps què fer.
- C. Et quedes mirant-lo per a que no s'enfadi.

Anexe 8: Demanar ajuda

SITUACIONS	ON	A QUI
Algú a l'escola et pega cada dia.		
Et caus al pati i et fas mal.		
Un familiar et dona uns petons i unes carícies que a tu no t'agraden i, et diu que guardis aquest secret.		
El teu germà gran de vegades t'agafa les teves joguines sense demanar-te permís.		
Quan vas a la piscina pública un senyor es despulla danvant teva.		
El teu cosí major et molesta i et fa coses que a tu no t'agraden.		
La mare ha sortit i s'ha deixat el foc encès, les flames comencen a fer-se grans.		
De vegades un veí de la teva escala no et deixa sortir de l'ascensor sinó li dones un petó.		

RECURSOS ASSISTENCIALS DE LES ILLES BALEARS

Organismes d'urgència per denunciar o consultar en cas de maltractament o abús sexual infantil a Mallorca

Fiscalia de Menors

c/Travessera d'en Ballester, 20. Edif. Sa Gerreria, Palma
971 219 443

Jutjats de Guàrdia

Avda. Alemanya, 5, Palma
971 718 224 - 971 718 745

Policia Nacional - Servei d'Atenció a la Família (SAF)

971 225 263

Policia Nacional Urgències

091

Guàrdia Civil - Equip Dona Menor (EMUME)

971 774 100 ext. 251

Guàrdia Civil Urgències

062

Oficina de Defensa dels Drets del Menor - ODDM

Govern de les Illes Balears

Plaça Drassana, 4, Palma

971 784 286

<http://oddm.caib.es>

Direcció General de Menors i Família

Govern de les Illes Balears
c/ de Sant Joan de la Salle, 4 b, Palma
971 177 400

Equip de psicòlogues per a casos d'abús sexual infantil. Oficina d'Ajuda a Víctimes de Delicte Palma OAV Jutjats

Avda. vía de Alemanya, 5 -2º planta, P
971 714 668 - 971 722 797

Oficina d'Ajuda a Víctimes de Delicte Inca

Juzgados, c/ de la Puresa, 72, Inca
971 884 163

Oficina d'Ajuda a Víctimes de Delicte Manacor

Colegio de Abogados, c/de Muntaner, 11, Manacor
971 847 360

Oficina d'Ajuda a Víctimes de Delicte Calvià

c/de Alacant, 36, Polígono Son Bugadellas, Calvià
971 134 291 - 971 003 300

Oficina d'Ajuda a Víctimes de Delicte Muro

Avda. De la Albufera, 33, Platja de Muro
971 891 664

Serveis Socials - Ajuntament de Calvià

c/ Julià Bujosa Sans, batle, 1, Calvià
971 139 100

Serveis Socials - Ajuntament de Manacor

c/Major, 23, Manacor
971 849 100

Per contactar amb els Serveis Socials dirigiu-vos a l'ajuntament de cada municipi.

Unitat de Salut Mental Infantil i Juvenil (USMIJ)

c/Cecilio Metelo, 18, Palma

971 751 705

Protecció de Menors Institut Mallorquí d'Afers Socials (IMAS)

Consell Insular de Mallorca

c/ General Riera, 67, Palma

971 763 325

Hospital Universitari de Son Espases

Ctra. de Valldemossa, 79, Palma

871 205 000

Hospital Son Llätzer

Ctra. Manacor, Km.4, Palma

871 202 000

Hospital Comarcal d'Inca

Ctra. Vella de Llubí, s/n, Inca

971 888 500

Fundació Hospital de Manacor

Ctra. Manacor-Alcudia, s/n, Manacor

971 847 000

Hospital General de Muro

c/ Veler, s/n, Playa de Muro

971 891 900

Centres de Salut d'Atenció Primària

Visiti el seu Centre de Salut més proper:

<http://portalsalut.caib.es> Entri en el Directori d'Hospitals i GAP

Illes Balears.

Urgències Sanitàries

061

Associació RANA – Red de Ayuda a Niños Abusados

c/ Rambla dels Ducs, 13, Palma

971 425 800

<http://www.asociacionrana.org>

Institut Balear de la Dona

c/ Aragón, 26, 1º, Palma

971 178 979 - 24h: 016 / 971 178 989

<http://ibdona.caib.es>

Projecte Mentories - Àrea d'Educació, Igualta i Drets Cívics

Ajuntament de Palma

c/ Ferreria, 10, 3º, Palma

971 722 856

<http://www.pactepalma.com>

Servei d'Atenció Social Integral a víctimes de violència de gènere - Àrea d'Educació, Igualtat i Drets Cívics

Ajuntament de Palma

c/ Ferreria, 10, 3º, Palma

971 227 400

<http://www.pactepalma.com>

Servei d'Emergències

112 - Atenció durant les 24 hores

Organismes d'urgència per denunciar o consultar en cas de maltractament o abús sexual infantil a Menorca

Fiscalia de Menors

Consell Insular de Menorca

c/ Ciutadella, 89, Maó

971 361 212

Juzgados de Guardia

Avda. de Fort de l'Eau, 46, Maó
971 363 140
c/ de la Rep. Argentina, s/n, Ciutadella
971 481 294

Delegació del Col·legi d'Advocats a Menorca

Avda Fort De l'Eau, 169, Maó
971 356 420

Policia Nacional Urgències

091

Guàrdia Civil Urgències

062

Oficina d'Ajuda a Víctimes de Delicte

Edifici Policia Local
Plaça des Born, 15, Ciutadella
971 381 050

Oficina de Defensa dels Drets del Menor

Punt d'informació a l'Oficina d'Ajuda a Víctimes de Delicte
Plaça des Born, 15, Ciutadella
971 381 050

Direcció General de Menors i Família

Av. Vives Llull, 42, Maó
971 357 160

Serveis Socials - Ajuntament de Maó

c / de Cos de Gràcia, 28, Maó
971 356 700

Serveis Socials - Ajuntament de Ciutadella

Camí de Maó, 102, Ciutadella
971 480 604

Per contactar amb els Serveis Socials dirigiu-vos a l'ajuntament de cada municipi.

Equip Municipal d'Intervenció Familiar

c / de Cos de Gràcia, 28, Maó
971 356 700

Servei d'Intervenció a Menors i Família (SINEFA)

Camí de Maó, 102, Ciutadella
971 480 604

Unitat de Salut Mental d'Atenció Primària

c / Fornells, 107, Maó
971 353 255

Hospital General Mateu Orfila

Ronda, s / n, Malbuger, Maó
971 487 000

Urgències Sanitàries

061

Centres de Salut d'Atenció Primària

Visiti el seu Centre de Salut més proper:

<http://portalsalut.caib.es> Entri en Directori d'Hospitals i GAP Illes Balears.

Servei Insular de Família i Protecció de Menors

Consell Insular de Menorca
c / Ciutadella, 89, Maó
971 361 212

Programa del Abús Sexual (PAS)

c/ Ciutadella, 89, Maó

971 361 212

Associació RANA – Red de Ayuda a Ninos Abusados

c/ Rambla dels Ducs, 13, Palma

971 425 800

<http://www.asociacionrana.org>

Centre Assesor de la Dona

Avda. De Vives Llull, 154, Maó

971 357 024

c/ de la Rep. Argentina, 96, Ciutadella

Servei d'Emergències

112 - Atenció durant les 24 hores

Organismes d'urgència per denunciar o consultar en cas de maltractament o abús sexual infantil a Eivissa i Formentera

Fiscalia de Menors

c/Travessera d'en Ballester, 20. Edif. Sa Gerreria, Palma

971 219 443

Jutjats de Guàrdia

Avda. d' Isidor Macabich, 4, Ibiza

971 316 556

Delegació del Col·legi d'Advocats per a Eivissa i Formentera

c/ Aragó, 67, Ibiza

971 300 163

Policia Nacional Urgències

091

Guàrdia Civil Urgències

062

Oficina d'Ajuda a Víctimes de Delicte

Ed. Municipal de Sant Josep

c/ Pirineus, 7-9, Sant Jordi/Ses Salines, Eivissa

971 395 122

Ajuntament de Formentera

c/ Porto Saler, 21, Sant Francesc, Formentera

971 321 210

Oficina de Defensa dels Drets del Menor - Punt d'informació a l'Oficina d'Ajuda a Víctimes de Delicte

Ed. Municipal de Sant Josep

c/ Pirineus, 7-9, Sant Jordi/Ses Salines, Eivissa

971 395 122

Ajuntament de Formentera

c/Porto Saler, 21, Sant Francesc, Formentera

971 321 210

Direcció General de Menors i Família

c/ Abad y la Sierra, 47, bajos, Eivissa

971 193 801

Servei de Salut Mental Infantil Juvenil

Centre de Salut Vila

Avda. 8 de agosto, s/n, Eivissa

971 195 130

Aneu a l'Hospital de Formentera

c/ de la Venda dels Brols, s/n, Sant Francesc Xavier, Formentera

971 321 212

Hospital Can Misses

c/ de la Corona, s/n, Eivissa

971 397 062

Hospital de Formentera

c/ de la Venda dels Brols, s/n, Sant Francesc Xavier,
Formentera
971 321 212

Centres de Salut d'Atenció Primària

Visiti el seu Centre de Salut més proper:

<http://portalsalut.caib.es> entrar en Directori d'Hospitals i GAP
Illes Balears.

Urgencias Sanitarias

061

Centre de Salut d'Atenció Primària de Formentera

c/ de la Venda dels Brols, s/n, Sant Francesc Xavier,
Formentera
971 321 219

Servei de Protecció de Menors - Consell Insular d'Eivissa

c/ Cosme Vidal Llàser de Cas Serres, s/n, Eivissa
971 195 612

Conselleria de Benestar Social i Joventut de Formentera

c/ de la Venda dels Brols, 53 (Antic Centre Mèdic), Sant
Francesc Xavier, Formentera
971 321 271

Associació RANA – Red de Ayuda a Niños Abusados

c/ Rambla dels Ducs, 13, Palma
971 425 800

<http://www.asociacionrana.org>

Oficina de la Dona Eivissa i Formentera

c/ de Cosme Vidal Llàser de Cas Serres, s/n, Eivissa
971 195 607

Servei d'Emergències

112 - Atenció durant les 24 hores

Serveis Socials - Ajuntament d'Eivissa

c/ de Fra Vicenç Nicolau, 7, 1°, Ibiza

971 310 601

Serveis Socials - Ajuntament de Formentera

Plç. De la Constitució, 1, Formentera

971 321 210

Per contactar amb els Serveis Socials dirigiu-vos a l'ajuntament de cada municipi.

PÀGINES WEB

Prevenió en l'ús d'internet:

- www.xarxasegura.net
- www.chicos.net/internetsegura
- www.cibercentinelas.org
- www.portaldelmenor.es
- www.internetsinacoso.com

Contra el maltractament i l'abús sexual infantil:

- www.asociacionrana.org , Red de Ayuda a Niños Abusados. Associació per l'assessorament, prevenció de l'abús sexual infantil i tractament per a persones adultes víctimes d'abús a la seva infància.
- www.protegeles.com , Ajuda a la infància maltractada.
- www.savethechildren.com , Ajuda a la infància maltractada.
- www.acim.es , Ajuda a la infància maltractada.
- www.fbernadet.org , Associació per l'assessorament i la prevenció de l'abús sexual infantil. www.anar.org , Ajuda a Nins, Nines i Adolescents en situació de risc.
- www.mipediatra.com.mx/abuso.htm , Abús sexual infantil. Què és i com prevenir-lo.
- www.chicoca.com , Veure vídeo “El árbol de Chicoca” i diferents recursos. Material adaptable a nins i nines d'infantil.

Contra l'anorèxia i la bulímia:

- www.masqueunaimagen.com
- www.anaymia.com

Prevenció en l'ús de drogues:

- www.stop-drogas.com

Per adquirir informació i realitzar cursos, postgraus i màsters sobre sexualitat:

- www.iesp.cat (Institut d'Estudis de la Sexualitat i la Parella)

Secretaria General de Joventut que ofereix tres tipus de consultes:
Sexualitat i afectivitat, Sexualitat i anticoncepció, Sida.

<http://www20.gencat.cat/portal/site/JoveCat/menuitem.f598eea3d2e90df812d7ed42b0c0e1a0/?vgnextoid=3643ff6392180110VgnVCM100000b0c1e0aRCRD&vgnnextchannel=3643ff6392180110VgnVCM100000b0c1e0aRCRD&vgnnextfmt=default>

Educació afectiva i sexual per tota la població:

- www.educacioafectivaisexual.cat

Proposta de treball per l'ESO:

- www.xtec.es/~imarias/sexaf.htm

Com xerrar de sexualitat amb els nostres fills i filles adolescents:

- www.solohijos.com/html/consejos.php?idart=260

Network sobre salut reproductiva dels adolescents:

- www.reproline.jhu.edu/spanish/6read/6issues/network/v20-3/nt203s.htm

RECURSOS RECOMANATS

Educació afectivo-sexual

Per nins i nines de 3 a 6 anys:

- Cole, B. (1993) **La mamá va pondre un ou o com es fan els nens**. Barcelona. Ed. Destino.

Per nins i nines de 6 a 10 anys:

- Mayle, P. (1973) **D'on venim?**. Barcelona. Grijalbo.
- Varis autors (2000) **Mi primera biblioteca de iniciación sexual y afectiva**. Madrid. Ed. Libsa. Consta de quatre llibres.

Lliteratura infantil:

- Turin, A., Bosnia, N. (2001) **Artur i Clementina**. Barcelona. Ed. Lumen.

Per adolescents de 10 a 18 anys:

- Cole, B. (1999) **Pelos por todas partes o la hormona alborotada**. Barcelona. Ed. Destino.
- Harris, R.H. (1994) **Sexe...Què és?** Barcelona. Serrés.

Lliteratura juvenil:

- Lienas, G. (2004) **El diari vermell de la Carlota**. Barcelona.

Ed. Empúries.

- Martín, A., Ribera, J. (2004) **El diari vermell de Flannagan**. Barcelona. Ed. Columna.

Llibres per professors i educadors:

- López Sánchez, F. (1995) **Educación sexual de adolescentes y jóvenes**. Madrid. s.XXI.
- Oliveira, M. (1998) **La educación sentimental**. Barcelona. Ed. Icaria.

Llibres per pares i mares:

- Alerget, J., Comellas, MJ, Font, P., Funes, J. (2005) **Adolescents. Relacions amb els pares, les drogues, la sexualitat i el culte al cos**. Barcelona. Ed. Graó.
- Pérez, RM (2009) **De gusanos a mariposas**. Lleida. Ed. Paris.
- Faber, A. i Mazlish, E. (2002) **Com hem de parlar perquè els fills escoltin i com hem d'escoltar perquè els fills parlin**. Barcelona. Medici.
- López Sánchez, Félix (2005, 2009) **La educación sexual de los hijos**. Madrid. Ed. Pirámide.
- Horno, P. **Ser madre, saber ser madre, sentirse madre**. (2011). Bilbao. Desclée De Brouwer.

Lectura sobre sexualitat en general:

- Bejar,S. (2000). **Tu sexo es tuyo**. Barcelona. Ed. Plaza y Janés.

Llibres per professionals sanitaris:

- **Manual de salut reproductiva en l'adolescència** (Descarregar: www.sec.es)

Llibres sobre discapacitat i sexualitat:

- García, JL. (1991) **La educación sexual de las personas deficientes mentales**. Pamplona. Ed. Medusa.
- López, F. (2002) **Sexo y afecto en personas con discapacidad**. Madrid. Ed. Biblioteca nueva.
- Manual del Centre Municipal d'Orientació i Planificació Familiar de Sant Boi de Llobregat. **Tots som iguals i alhora diferents**.

Vídeos i jocs sobre sexualitat:

- Jocs per desenvolupar activitats en grups de 4 a 6 adolescents.
- De Manuel, J. **Sex Afect. Joc de simulació**. Barcelona. Ed. Castellnou
- Generalitat de Catalunya. **La sida: decidim entre tots**. Direcció General de Drogodependències i Sida.
- Vídeos de Jaume Bofill (Sol.licitar en: fbofill@bofill.org): **Sexualitats, Més senzill del que sembla, Coses d'hormones...**, **Famílies, És fonamental, Sentir que si, sentir que no, Canviar i créixer**.

Abús sexual infantil / Maltractament infantil

- López, F. (1995) **Prevención de los abusos sexuales menores y educación sexual**. Salamanca. Amarú edicions.
- Generalitat de Catalunya (1997) **El llibre d'en Pau**. Departament de Sanitat i Seguretat Social. Barcelona.
- Rojas marcoas, L. (1995) **Las semillas de la violencia**. Madrid. Ed. Espasa Calpe.
- López, F. (1997). **Prevención de abusos sexuales a menores**. Guía para padres y madres. Salamanca. Amarú.
- López, F. y Del Campo Sánchez, A. **Prevención abusos sexuales a menores: Unidad didáctica para educación infantil (3-6 años)**.

- López, F. y Del Campo Sánchez, A. **Prevención abusos sexuales a menores: Unidad didáctica para educación primaria (6-12 años).**
- López, F. y Del Campo Sánchez, A. **Prevención abusos sexuales a menores: Unidad didáctica para educación secundaria (12-18 años).**
- López, F. y Del Campo Sánchez, A. **Prevención abusos sexuales a menores: Guía para padres y educadores.**
- Romero, A. **¡Aprende a cuidarte!** Prevención del abuso sexual infantil, para niños de 7 a 12 años.
- Horno, P. (2009). **Amor y violencia, la dimensión afectiva del maltrato.** Bilbao. Desclée De Brouwer.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

1. Alonso J.M., Horno P., (2005). **Una experiencia de buena práctica en intervención sobre el abuso sexual infantil.** Save the Children: Madrid.
2. Alonso, J.M., Font, P., Val, A. (1999) **Com podem prevenir amb els nostres fills i filles els abusos sexuals.** Guia per a pares i mares Programa “Ep! No badis!”.
3. Blanco García, F. y otros (2001). Grupo de trabajo: **Abuso sexual infantil.** La prevención, detección e intervención desde el marco educativo. Alcalá de Henares. Curso 00-01.
4. López, F. y Del Campo, A. (1997). **Prevención de abusos sexuales a menores.** Unidad Didáctica para Educación Infantil. Salamanca: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales y Amarú Ediciones.
5. López, F. y Del Campo, A. (1997). **Prevención de abusos sexuales a menores.** Guía para educadores. Salamanca: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales y Amarú Ediciones.
6. López, F. y Del Campo, A. (1997). **Prevención de abusos sexuales a menores.** Guía para padres y madres. Salamanca: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales y Amarú Ediciones.
7. Echeburúa, E. y Guerricaechevarría, C. (2000). **Abuso sexual en la infancia: víctimas y agresores.** Un enfoque clínico.

Barcelona: Editorial Ariel. Estudios sobre la violencia.

8. **Colección Aprende a decir ¡NO!**
 - Saulière, D. y Després B. (2006). **Abusos Sexuales ¡NO!** San Pablo.
 - De Saint Mars, D. y Bloch S. (2006). **Maltrato ¡NO!** San Pablo
 - Muscat, B. y Boisteau, M. (2006). **Niñ@s sin derechos ¡NO!** San Pablo
 - De Saint Mars, D. y Bloch S. (2006). **Violencia ¡NO!** San Pablo
9. Horno, P. **Amor y violencia, la dimensión afectiva del maltrato.** Desclée De Brouwer. Serendipit.
10. Equipo de educadores y educadoras del Departamento de Servicios Sociales del Ayuntamiento de Granollers. (2004). **Missatge Enviat** (Comic para la prevención del abuso sexual infantil y otros malos tratos). Ayuntamiento de Granollers.
11. **Guía Básica de Prevención del Abuso Sexual Infantil.** Paicabi. Gobierno de Chile, Servicio Nacional de Menores.
12. Quezada, V., Neno, R. y Luzoro, J. **¿Cómo conversar con los niños?** Ediciones de la Universidad Internacional SEK.
13. **Manual Curso de Especialista Universitario en Abuso Sexual Infantil.** Instituto de Estudios de la Sexualidad y la Pareja y Fundación Universidad de Lleida.
14. San Martín, J. **Violencia contra niños.** Ariel Estudios.

**Govern
de les Illes Balears**

Conselleria d'Educació i Cultura
Direcció General d'Innovació
i Formació del Professorat

Ajuntament de Palma

PACTE PALMA
CONTRA LA VIOLÈNCIA DE GÈNERE

**Govern
de les Illes Balears**

Conselleria d'Afers Socials,
Promoció i Immigració

